

Tanınamazlıktan Anlaşılmazlık Sorununa: Uluslararası İlişkilerde Karl Marks

Yasin AVCI¹

Çağlar SÖKER²

Öz

Diğer sosyal bilim disiplinleriyle kıyaslandığında Karl Marks'ın Uluslararası İlişkiler'in gündemine gelmesi daha geç bir döneme tekabül etmektedir. Böylesi bir gecikmenin sebeplerini ise hem Uluslararası İlişkiler disiplininin mahiyetinde hem de bizatihi Marks'ın araştırma yönteminde bulmak mümkündür. Yine de özellikle iktisadi meselelerin disiplinin gündemine gelmesiyle birlikte, Karl Marks da Uluslararası İlişkiler kapsamında tartışılmaya başlanmıştır. Ancak kısmen Marks'ın eserlerinden çıkarsanan örneğin bağımlılık teorisi, dünya-sistemi teorisi ve emperyalizm teorisi gibi yaklaşımlar, Marks'a yönelik holistik bir değerlendirmeden ziyade ekonomi gibi belirli alanlara öncelik tanıdıkları için Uluslararası İlişkiler'de Marks'ın kapsamlı bir şekilde ele alındığını salık vermek mümkün değildir. Dolayısıyla bidayette disiplin tarafından göz ardı edilen Marks, Uluslararası İlişkiler nezdinde ele alınmaya başlandıktan sonra da anlaşılabilirlik sorunsalıyla gündemdedir. Tüm bu noktalardan hareketle çalışmada Marks'ın disiplin nezdinde göz ardı ediliş koşulları hem Uluslararası İlişkiler'in doğasında hem de Marks'ın yönteminde aranmış, akabinde ise Marks'ın disiplin çerçevesinde kapsamlı bir şekilde ele alınmasını mümkün kılacak kavramlarına ve yöntemine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karl Marks, Uluslararası İlişkiler, Marksizm, Diyalektik, Marksizm ve Uluslararası İlişkiler

From Unrecognition to Obscurity Problem: Karl Marx in International Relations

Abstract

When it is compared with other social science disciplines, Karl Marx came on the agenda of International Relations at relatively later period. It is possible to find the cause of such a delay in both disciplinary nature of International Relations and in method of Karl Marx itself. Even so, especially after economic issues have arrived of the agenda of the discipline, Karl Marks has been begun to be discussed in International Relations. However, because partial approaches like dependency theory, world-system theory and imperialism theory which were drawn from the works of Marx were prioritizing the fields like economy rather than offering an holistic view towards Marx, it wouldn't be agreeable that Marx is taken into consideration properly. Hence Marx, who was initially ignored by the discipline, is facing the problem of obscurity this time. With all these points, in this study, the conditions of ignorance of Marx in the discipline were looked for both in the nature of International Relations and in Marx's method, then, the concepts and method of Marx which would make his theory more understandable and useful for discipline were evaluated.

Key Words: Karl Marx, International Relations, Marxism, Dialectic, Marxism and International Relations

¹ Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, yasinavci89@gmail.com.

² Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, soker.caglar@gmail.com.

1. Giriş

Kapitalizmin tedrici gelişimine tanık olunan bir dönemde yaşayan Karl Marks, yaşamı ve ortaya koyduğu eserleriyle belki de üzerinde en fazla tartışılan ve fakat en temel argümanlarının değerlendirilmesi noktasında bile uzlaşıya varılamayan düşünürlerden birisidir (Saad-Fiho, 2002: 1). Bununla birlikte Marksizm'in bir ideoloji haline gelerek önce kitlelerin ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.) örneğinde olduğu gibi sonra da bazı devletlerin eylem pratiklerinin ideolojik temeli olarak görülmesi, bahse konu tartışmalı zemini yoğunlaştırmıştır (Burawoy, 2000: 153). Öyle ki S.S.C.B.'nin çöküşü komünizmin teorik anlamda itibarını kaybetmesiyle eş değer görülmüş (Khan, 2009: 81-82) ve Marks'ın mevcut kapitalizm şartlarında yaşasa onu olumlayacağı iddiaları bile gündeme getirilmiştir (Khalil, 1992: 19-20). Buna mukabil kapitalizmin içine düştüğü her krizden sonra olduğu gibi 2008 dünya ekonomik krizi sırasında ve sonrasında da Marks'ın haklı olduğu vurgusu gündeme getirilmiştir (Tabb, 2010: 305-323). Hatta bazı düşünürlere göre Marks'ın ve teorisinin ölümünün defalarca vurgulanması bile Marksizm'in mevcut teorik gücünü kaybetmediğinin bir göstergesidir (Harvey, 2010: 243).

Dolayısıyla sosyal bilimcilerin ve kitlelerin Marks'a dönüşü genellikle konjonktürel bir seyir izlemiştir. Kapitalizm derin kriz içindeyken Marks'ın haklılığına vurgu yapıp, kapitalizmin kendi mağdurlarını az da olsa ihya ettiği yer ve zamanlarda Marks'ı kapitalist düzenin içine eklemek bunun en temel göstergesidir. Oysa iki uç örneği verilen bu konjonktürel düşünce yapılarının bazı temel eksiklikleri bulunmaktadır. İlk olarak kapitalizm içinde devrevi krizlerin varlığı Marks tarafından öne sürülen bir durumdur. Başka bir anlatımla kapitalist sistemin dönemsel iyileşmeler ve dönemsel krizler arasında gidip gelen yapısı Marks tarafından öngörülmüş ve ancak her kriz döneminin bir öncekinden daha şiddetli olacağı vurgusu da bu öngörüye eklenmiştir (Sarkar, 2014: 3-35). Bununla birlikte çöküşüyle komünizmin sonunun ilan edilmesini de beraberinde getiren S.S.C.B.'nin Marks'ın teorisine ne kadar yakın olduğu da literatürde tartışılan bir durumdur (Linden, 2007). Zira örneğin Stalin döneminde bürokratik bir baskı aygıtına dönüşen ve ulusal bağımsızlık hareketlerini bile emperyal heveslerle bastıran S.S.C.B. bazı açılardan Marksist teori ile uzaktan yakından alakalı görünmemektedir (Faulkner, 2012: 302-305).

İkinci olarak kapitalizmin krizden çıkarak iyileşme gösterdiği yer ve zamanlarda Marks'ın yaşasa kapitalizmi olumlayacağı vurgusu da bir o kadar tartışmalı bir düşüncedir. Zira Marks'ın teorik formülasyonunun temel odağı artı-değer sömürsüdür (Marx, 1998a; Marx,

1998b). Dolayısıyla emeğin yaşam şartları ne kadar iyileştirilirse iyileştirilsin sermayenin artı-değer sömürsü devam ettikçe -ki artı değer sömürsünün devamı sermayenin var olma koşuludur- Marks'ın kapitalizmi olumlamaı mümkün değildir (Wood, 2014: 18-19). Bununla birlikte sermaye tarafından merkez ülkelerde işçi sınıfına yönelik yaşam şartları iyileştirilmeleri –kısmen çevre ülkelerdeki emek sömürsünün yoğunlaştırılmasıyla sağlanmaktadır- (Öngen, 1994: 307) kapitalizmin olası bir krizinde hemen geri alınabilir niteliktedir. Özellikle 2008 finansal kriziyle birlikte devletlerin öncelikle finans sermayeyi kurtarmaya yönelik bankalara mali yardımda bulunmaları ve fakat bu yardımları artan vergilerle ve azaltılan kamu harcamalarıyla halktan toplamaları bunun en temel göstergelerinden biridir (Blum, 2013: 288-294). Hepsinden öte Marks'ın *Kapital*'in I. cildinin önsözünde Alman işçi sınıfına yönelik tavsiyesi bahse konu değerlendirmeyi yanışlamaktadır. Zira Marks çalışmasında temel olarak İngiliz işçi sınıfına odaklandığını ve fakat yaşam standartları İngiliz işçi sınıfından daha iyi olan Alman işçi sınıfının da bu değerlendirmelere bigâne kalmaması gerektiğini belirtmekte ve eklemektedir: *De te fabula narratur!* (Marx, 2014: 18).³

Özetle Karl Marks ve teorik formülasyonuna yönelik konjonktürel ilgi Marksizm'in eksik anlaşılmasının sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Benzer durumu sosyal bilimlerin görece geç bir disiplini olan Uluslararası İlişkiler'de⁴ de görmek mümkündür. Zira uzun yıllar Marks'ı görmezden gelen disiplin az gelişmişlik, sömürü, sürdürülebilir kalkınma gibi iktisadi meseleler disiplinin gündemine geldikten sonra Marks'a dönüş yaşamıştır (Ariffin, 1996: 127-128). Ancak bu çerçevede formüle edilen emperyalizm, bağımlılık ve dünya-sistemi gibi teoriler Marksizm'in disiplinde ekonomik determinizmle eş değer görülmesini de beraberinde getirmiştir (Hülagü, 2014: 195). Dolayısıyla Marks'ın Uluslararası İlişkiler kapsamındaki değerlendirilmesine odaklanan çalışmada ilk olarak Uluslararası İlişkiler'in Karl Marks'ı göz ardı ediş süreci üzerinde durulmuş akabinde ise disiplinde Marks'ın daha kapsamlı anlaşılmasını sağlayabilecek olan temel kavramlarının ve yönteminin tasvirine yoğunlaşmıştır.

³ “Bu senin de hikayen!” anlamına gelmektedir.

⁴ Çalışma kapsamında “Uluslararası İlişkiler” ile kast edilen sosyal bilimlerin bir disiplindir. Bununla birlikte “uluslararası ilişkiler” ile vurgulanan ise bahse konu disiplinin iştiğal ettiği pratik zemindir.

2. Karl Marks'ın Uluslararası İlişkiler'de Göz Ardı Ediliş Koşulları

2.1. Uluslararası İlişkiler Eksenli Sebepler

19. yüzyılın önemli düşünürlerinden Karl Marks (1818-1883) sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinde olduğu gibi Uluslararası İlişkiler'de de tartışılmaktadır (Buecker, 2003: 49). Ancak diğer sosyal bilim disiplinleriyle kıyaslandığında Marks'ın Uluslararası İlişkiler'in gündemine gelmesi daha geç bir döneme tekabül etmektedir (Malo, 2015: 131-132). Böylesi bir gecikmenin ise hem Uluslararası İlişkiler'e hem de bizatihi Marks'a içkin bazı sebepleri bulunmaktadır. Disiplin nezdinde bakılacak olursa ortaya konulabilecek ilk sebep Uluslararası İlişkiler'deki teorik formülasyonun Anglo-Sakson merkezli oluşudur. Zira disiplinin başlangıç yıllarında özellikle Britanya etkisi hissedilirken II. Dünya Savaşı'ndan sonra disiplinin merkezi ABD'ye kaymaya başlamıştır (İpek ve Oyman, 2014: 422). Öyle ki disiplinin ikinci büyük tartışması olarak sunulan Gelenekselcilik-Davranışsalcılık tartışması, Hedley Bull-Morton Kaplan tartışması olarak da nitelendirmektedir ve bu düşünürlerden ilki İngiliz yaklaşımını ikincisi ise Amerikan bakışını temsil etmektedir (Kaplan, 1966; Bull, 1966). Her ne kadar tartışmanın tarafları da olsalar bu durum disiplinin genelde Batı özelde ise Anglo-Sakson menşeinin bir göstergesidir. Bu çerçevede disiplindeki teorik yaklaşımların merkezi olarak nitelendirilebilecek bu ülkelerde Marks ve Marksizm göz ardı edilmiştir.

Buna mukabil disiplinin çevresi olarak nitelendirilebilecek ülkelere Marksizm'e yönelik teorik formülasyonlar da yine Uluslararası İlişkiler'in Anglo-Sakson menşei hasebiyle yeterli etkiyi yaratamamıştır. Zira disiplin bir kez batılı merkez ve değerler üzerine bina edildikten sonra çevre menşeli teorik formülasyonlar radikal olarak nitelendirilmişlerdir (Burchill vd., 2005: 119). Örneğin bağımlılık teorisi, küresel ölçekli sömürü düzenine odaklanırken iktisadi olarak geri kalmış devletlerin bu durumlarının müsebbibi olarak mevcut kapitalist sistemi işaret etmektedir (Leys, 1977: 92). Oysaki Westphalia düzeni olarak sunulan modern uluslararası sistemin temeli batı tarzı devletin evrenselleştirilme çabasına dayanmaktadır ve bu devlet yapısının gelişimiyle kapitalizmin gelişimi eşzamanlı gerçekleşmiştir (Wallerstein, 2003: 532-533). Hal böyle olunca çevreden kapitalist sistemin kusurlarını formüle eden ekseriyeti Marksizm menşeli teorik formülasyonlar merkezden radikal olarak nitelendirilerek dışlanmaktadır.

Bahse konu gecikmenin disiplin nezdindeki ikinci sebebi ise Soğuk Savaş döneminin genel atmosferiyle yakından ilintilidir. Zira II. Dünya Savaşı akabinde dünyanın politik merkezi

Avrupa'dan kanatlara yani ABD ve S.S.C.B.'ye kaymaya başlamış ve uluslararası politikanın gidişatı birbirlerine karşıt olarak konumlanmış S.S.C.B. liderliğindeki Doğu ve ABD öncülüğündeki Batı Bloku'nun mücadelesi ekseninde şekillenmeye başlamıştır. Bununla birlikte merkezi tedricen ABD'ye kaymaya başlayan disiplin (Smith, 2002: 67-85) nezdinde Doğu Bloku'nun ideolojik temellendirmesi olarak görülen Marksizm'in dışlanmasına meyledilmiştir. Zira Soğuk Savaş olarak adlandırılan ve -askeri, ekonomik, politik, kültürel, psikolojik- birçok veçhede cereyan eden mücadelenin temelinde iki karşıt kutbun model olarak sundukları yaşam tarzlarının yarışı bulunmaktadır (Engerman, 2010: 20-43). Halihazırda disiplinin gündeminden Marksizm'i dışlamaya çalışan ABD de tedricen pratiğine hâkim olmaya başladığı uluslararası ilişkilerin kuramsal çerçevesini de kendi bakışıyla düzenlemeye çalışmıştır (Bacık, 2007: 130). Öyle ki Amerikan bakışını ve çıkarını yansıtan realizmin (Bostanoğlu, 2008: 81-83) ve ABD'nin kar-zarar temeline dayanan ve daha mekanik bir kuramsal bakışı yansıtan Davranışsalcılığın II. Dünya Savaşı sonrası etkinliği bu sebeptir (Smith, 1985: 54). Bu meyanda Davranışsalcı olarak nitelendirilen teorisyenlerin ekseriyetinin Amerikan menşeli olduğu (Kurki ve Wight: 18) ve Davranışsalcı ekolü yansıtan çalışmaların Amerikan hükümeti fonlarıyla desteklendiği göz önüne alındığında (Hoffman, 1977: 41-60) ABD'nin kendi bakışını merkeze koyarak Marks ve Marksizm'i dışarıda bırakması anlaşılır hale gelmektedir.

Üçüncü sebep Marksizm'in öncelikle iktisadi bir teorik formülasyon olarak nitelendirilmesiyle ilişkilidir. Bu çerçevede savaş, güç, güvenlik gibi meseleler Uluslararası İlişkiler nezdinde yüksek politika alanları olarak nitelendirilirken ekonomi gibi alanlar alçak veya tali alanlar olarak değerlendirilmişlerdir (Çalış ve Özlük, 2007: 232). Marks ve Marksizm ise bu minvalde disiplin gündeminin dışında tutulmuştur. Oysaki Marks'ın temel odağının ekonomi olduğu algısı, bir yanıltsamadan ibarettir. İlk olarak Marks nezdinde kapitalizm yalnızca iktisadi değil politik, kültürel, ideolojik vs. bileşenleri de bünyesinde barındıran bir tarihi-sosyal formasyondur (Brosius, 2015: 17). Dolayısıyla bu tarihi-sosyal formasyonu açıklamaya çalışan Marks'ın yaptığı ekonomik bir teorik formülasyon değildir ve Marks'ın örneğin sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket eden akademisyenlere, avukatlara ve devlet yöneticilerine atfen ideolojik sınıf nitelendirmesinde bulunması, özelde sınıfların yalnızca mülkiyet temelli oluşmadığını, genelde ise kapitalizmin yalnızca ekonomik temelli bir formasyon olmadığını göstermektedir (Giddens, 2014: 79-80).

Bu çerçevede bir diğer nokta da Marks'ın çalışmasının temel odağıyla ilintilidir. Marks'ın kapitalizmin ikili ve çelişik yapısını metada bulduğu ve meta soyutlaması üzerinden kapitalizmin tasvirine giriştiği ekseriyetle kabul edilmektedir (Tonak, 2012a: 48). Asıl göz ardı edilen ise Marks'ı bahse konu meta soyutlamasına götüren temel soyutlamanın ne olduğu yani temel araştırma sorunsalının ne olduğudur. Bu çerçevede Marks'ın temel soyutlaması insanın türsel farklılığına atıf yapan üretimdir. Öyle ki diğer yaşam formlarından farklı olarak insan yaşamını idame ettirmek için üretmek ve yine üretimini sağlayacak üretim araçlarını da üretmek mecburiyetindedir (Marx ve Engels, 2015a: 39). İnsanlık tarihi boyunca ise bu üretim faaliyeti örneğin sınıf mücadelesine ve teknolojiye bağıtlı olarak farklı üretim biçimini ve yine her üretim biçimi de beraberinde belirli bir üretim ilişkisini getirmiştir. Dolayısıyla tarihi-sosyal formasyonun ve onun muhteviyatının temelinde bahse konu üretim ilişkileri bulunmaktadır (Lenin, 2013: 21-32). Dolayısıyla örneğin Marks'ın yel değirmeninin feodalizmi, buharlı değirmenin ise kapitalizmi işaret ettiği vurgusu yel değirmeni ve buharlı değirmen gibi üretim biçiminin fiziksel odaklarına değil bunların işaret ettiği üretim ilişkilerine ilişkindir. Zira yel değirmeni lord ile vassal, buharlı değirmen ise proleterya ile burjuvazi arasındaki ilişkiye refere etmektedir ve iki sınıfsal konumlanma arasındaki ilişkiselliğe atıf bile yalnızca iktisadi unsurların ön plana çıkarıldığı yanılsamasını ortadan kaldırmaktadır (Marx, 2011a: 126-143). Yine Marks'ın kapitalizmin tasviri ile yetinmeyip kapitalizm öncesi üretim biçimlerine de odaklanması (Marx ve Engels, 2009) ve yine kapitalizmin tasviri ile yetinmeyip sosyalizme varan bir tahlile devam etmesi, onun yalnızca kapitalizme odaklanmadığını aksine tüm insanlık tarihini açıklamaya giriştiğini göstermektedir (Marx ve Engels, 2016). Marks tarafından bunun kapitalizm odaklı olması yaşadığı dönemde kapitalizmin tedrici gelişimi ile ilintilidir.

Üçüncü sebeple bağlantılı biçimde, iktisadi meselelerin ulusal çapta ele alınması gerekliliği hususunda disiplindeki yaygın kanı da Marks ve Marksizm'in Uluslararası İlişkiler'in gündeminden uzak tutulmasının bir diğer sebebidir. Ancak belirtmek gerekir ki daha sonra disiplinde tedricen sorgulanmaya başlanan iç-dış arasındaki kesin ve keskin ayırım Marks'ın eserlerinde en başından beri yoktur. Hatta denilebilir ki kapitalizm Marks nezdinde iç, dış ve inter-iç etki ve manevra alanı bulunan bir formasyondur. Hâlihazırda Marks'ın sermayenin uluslararasılaşmasına yaptığı vurgu ve her proleteryanın önce kendi ulusal burjuvazisine karşı mücadelede bulunacağı mottosu (Marx ve Engels, 2010: 22-32) böylesi bir yaklaşımın göstergeleridirler. Bununla birlikte Marks'ın özellikle Paris Komünü üzerine yaptığı çalışmalarda devrimci proleteryanın ulusal sınırlarda sıkışıp kalmasını başarısızlığının bir sebebi olarak sunması ve yine proleteryanın burjuvadan devralacağı devlet aygıtını hiç

değiştirmeden kullanmasının onun tahakkümüne yardımcı olmayacağı yönündeki vurguları (Marx, 2012a) Marks'ın iç ve dış arasındaki etkileşime yaptığı vurgunun örneklerindedir.

Beşinci olarak Marks ve Marksizm'in disiplinin gündeminden dışlanması Uluslararası İlişkiler'deki etkinliği ekseriyetle kırılamayan pozitivism hasebiyledir (Little, 1980: 14). Öyle ki Uluslararası İlişkiler'deki büyük tartışmaların ekseriyeti disiplinin genelde bilimsel, özelde ise pozitivist kimliğiyle ilintili olagelmıştır (Yalvaç, 2012: 5-6). Bu durumda pozitivismin *here and now* yaklaşımı ile (Bostanoğlu, 2008: 20-73) kıyaslandığında Marks'ın yöntemi olan diyalektik ve tarihsel materyalizm (Politzer, 2010) disiplinde kendisine yer edinememiştir. Hâlihazırda pozitivismin ilk temsilcilerinden sayılan Auguste Comte'un eserinin adı *Pozitif Felsefe*'dir ve Comte'un bu noktada negatif felsefe ile kast ettiği ise Hegel ile zirveye ulaşan diyalektiktir (Hartung, 2013: 201-202). Bununla birlikte disiplinindeki etkinliği kırılamayan pozitivismin Marksizm'i dışlayıcı etkisi pozitivismin ortaya çıkış koşullarında da vuzuha kavuşmaktadır.

Zira Narski'ye göre 19. yüzyılın ilk yarılarında anavatanı Fransa olan pozitivismin tekâmül edişine tanık olunmuştur. Aynı zamanda Narski bu dönem Fransa'sını özel türden bir toplumsal ve sınıfsal yapının meydana gelmesiyle tasvir etmektedir. Öyle ki, Napolyon Savaşları sona ermiş, Avrupa'da monarşist-feodal gericiilik üstünlük kazanmış, Fransa'da restorasyon rejimi güçlenmiş ve akabinde de banker kralı Louis Philipp hükümete geçmiştir. Bu yeni dönemde Fransız burjuvazisinin çıkarları bakımından onun monarşinin akametiyle sonuçlanan feodal aristokraziyle geçmişteki çatışması artık güncel önemini yitirmiştir. Zira, 1830 devriminin olayları, kapitalist sınıfın nazarında çok daha tehlikeli ve tedricen konumunu konsolide eden bir düşmanın ortaya çıktığını göstermiştir: Fransız proletaryası. Nihayetinde burjuvazi ve burjuvalaşmış soyluluk arasında halka karşı bir ittifak oluşmuş ve Fransa'da burjuvazinin feodalizmin kalıntılarıyla kurduğu bu ittifak, Comte'un pozitivismine işlevsel bir önem isnat etmiştir. Bu noktada Narski pozitivismin işlevselliğini onun anti-diyalektik karakteri ile açıklamaktadır (Narski, 2013: 60).

Öyle ki Narski'ye göre pozitivism, 19. yüzyılın ilk yarısında, 18. yüzyıl Fransız burjuva felsefesi temsilcilerinin materyalizmine ve ateizmine yönelik tepkide işlevsel bir rol üstlenmiştir. Başka bir anlatımla, her ne kadar 18. yüzyıl burjuvazisi materyalizm ve ateizmi benimsemiş olsa da, devrim sonrası dönemde artık iktidara gelmiş muhafazakâr Fransız burjuvazisi için materyalizm, fazlasıyla aykırı ve tehlikeli bir akım olmaya başlamıştır. Böylece, işçi hareketi geliştiği ölçüde burjuvazi, proletaryanın ideolojisi olan diyalektik

materyalist felsefeye karşı giderek daha çok pozitivistten yararlanmaya başlamıştır. Zira pozitivist metodolojisinin anti-diyalektik karakteri, onun toplumsal gelişme alanındaki devrimci fikirlere karşı düşmanca tutumuna işaret etmektedir ve bütün mesele tam da bu noktada anlam kazanmaktadır: Materyalist teorinin yapısını içerden sarsmak (Narski, 2013: 60). Hal böyleyken pozitivist Uluslararası İlişkiler mahiyetinin genelde diyalektiği ve tarihsel materyalizmi özelde ise Marks ve Marksizm'i dışlaması da kaçınılmaz olmuştur.

Bu noktada Marks'a yönelik en temel iddialardan biri onun pozitivist olduğu yönündedir (York ve Clark, 2006: 425-450). Buna göre Marks asyatik, antik, feodal, kapitalist ve komünist formasyonları lineer bir düzlemde sıralayarak bunlar arasında ilerlemeci bir seyre atıf yapmaktadır (Kartal, 2015: 233-236). Bununla birlikte Marks'ın iktisadi öğeleri vurgulayan alt yapının siyaset, ideoloji vs. gibi unsurlardan oluşan üst yapıyı belirlediği vurgusu da onun pozitivist olduğu iddiasını gündeme getirmektedir (Brosius, 2015: 78-79). Ancak ilk olarak belirtmek gerekir ki Marks üretim biçimleri arasında lineer bir seyir öngörmemektedir ve Rosa Luxemburg'un da belirttiği gibi "ya sosyalizm ya barbarlık" mottosu bunun en temel göstergesidir (Schütrumpf, 2008: 17). Başka bir anlatımla üretici güçlerin üretim biçimini ileriye dönük hareketlendirme çabaları, sürekli olarak üretim ilişkilerince engellenirse, bu noktada sınıfların toplu yok oluşu gibi bir seçenikle de karşılaşmak mümkündür ve Marks nezdinde Roma İmparatorluğu deneyimi bunun bir örneğidir (Harman, 2013: 79-94). Yine Marks'ı nihayetinde komünizme götüren araştırması deterministik bir yaklaşımdan çok Bertell Ollman'ın "diyalektiğin dansı" olarak nitelendirdiği yöntemiyle ilgilidir. Buna göre Marks ilk olarak kapitalist toplumu çözümlemekte akabinde bahse konu toplumun önkoşullarını geçmişte aramakta ve nihayetinde şimdi çelişki olarak adlandırdığı bu önkoşulları bugün ile birlikte değerlendirerek geleceği inşa etmektedir. Geleceğin sağlanması ise geleceğin çözümlemesinden hareketle geleceğin önkoşullarının bugünkü kapitalist toplumdaki mevcut durumda aranması ile mümkün hale gelmektedir (Ollman, 2015: 52-131).

Bununla birlikte üretim biçimleri arasında değişimi sağlayan üretim güçlerinin gelişerek mevcut üretim ilişkilerini aşması meselesi, kendiliğindenlik arz etmemektedir. Bir başka deyişle, üretim ilişkileriyle birlikte üretim biçimi bütünü oluşturulan üretici güçlerin eylemlilikleri, yine bahse konu üretim biçiminin şartları dâhilinde cereyan etmektedir (Thalheimer, 2013: 114). Dolayısıyla örneğin Bolşevik Devrimi'nde üretici güçler gerek eylemselliği gerekse de üretim tarzı sınırları içindeki hareket kabiliyetlerini doğru bir zamanlamayla harekete geçirerek başarı sağlamışlardır. Ancak Küba Devrimi'nin başarıya

ulaşmasına karşın aynı teorik formülasyonla Bolivya'ya hareket eden Che Guevara'nın bölge halkının bile karşı devrimci direnişiyile karşılaşması ve nihayetinde başarısızlığı uğraması bununla ilintilidir (Faulkner, 2012: 346-351). Yine genel kanının aksine Marks'a göre alt yapı ve üst yapı arasında birini diğerine göre önceleyen deterministik bir ilişkiden ziyade karşılıklı belirlenimci bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir anlatımla alt yapı üst yapıyı belirlediği gibi üst yapı da alt yapıyı belirlemektedir. Bu çerçevede örneğin emek sömürsünün hukuk ve siyaset eliyle yoğunlaştırıldığı ülkelerde sermayenin, emeğin maliyetini azaltmak ve sömürüyü yoğunlaştırmak adına bahse konu ülkelere akın etmesi bu sebeptir (Eroğul, 2014: 12-16).

Altıncı olarak Uluslararası İlişkiler'in mitler üzerine inşa edilmiş yapısı da bahse konu gecikmenin bir diğer sebebini teşkil etmektedir (Carvalho vd., 2011: 735-758). Bu noktada disiplindeki örneğin Westphalia gibi mitler (Teschke, 2003) verili olarak kabul edildikleri için eldeki mevcut veriyi tarihselleştirerek sorgulayan Marks ve Marksizm Uluslararası İlişkiler'den dışlanmış. Zira Marksizm yöntemi gereği her veriyi tarihselleştirerek sorgulamakta ve onu ortaya çıkaran tarihsel koşulları irdelemektedir. Yani tarihsel süreç içerisinde kesin bir referans noktası seçmek ve bu nokta üzerinden akabindeki tarihsel süreci açıklamak yerine Marksizm, bahse konu tarihsel verinin ortaya çıkış koşullarını ve bu noktadan da hareketle ona içkin düzen öngörücü yapıyı ifşa etmek gayretindedir (Marx, 2015a: 69). Marks'ın, çalışmalarında kapitalizmin ilk nüvelerini, tüccar kapitalizminin tedricen gelişmeye başladığı feodalizmde bulması ve yine feodalizm içinde kapitalizme içkin olduğunu ileri sürdüğü burjuvaziye yönelik tahlillerde bulunması bunun en temel göstergelerinden biridir (Marx, 2011b: 40). Dolayısıyla Marks nezdinde örneğin Westphalia gibi hiçbir tarihsel veri biricik ve diğerlerinden ayrıksı değildir ve onu, onu ortaya çıkaran tarihsel koşullarla incelemek ve ona yönelik mitin sürdürülmesinin altında hangi sınıfsal çıkarların yattığını tespit etmek gerekmektedir.

Altıncı sebep ile ilintili olarak Uluslararası İlişkiler'in genellikle mevcudu betimleyen ve dolayısıyla değişimi ve değişimin devinimini dışlayan statükocu yapıcı, (Bostanoğlu, 2008: 66-81) değişimin değişmezliği ilkesini düstur edinen diyalektiği benimsemiş Marks ve Marksizm'in (Engels, 2010: 177-189) disiplinde göz ardı edilmiş bir diğer sebebidir. Öyle ki Marks nezdinde en temelde ifadesini filozofların dünyayı anlamaya çalıştıkları ve fakat asıl önemli olanın onu değiştirmek olduğu yönündeki mottoda (Engels, 2011: 68) bulan bu durum Uluslararası İlişkiler ile Karl Marks arasındaki kesişmenin gecikmesinin bir diğer unsurudur. Ancak böylesi bir durum Marks'ın ütopyacı bir çizgide olduğu anlamına da gelmemektedir. Zira vurgulandığı üzere ve yöntemi hasebiyle Marks bugünün koşullarının nüvelerini geçmişte

bulduğu gibi geleceği de bugünün içine gizlenmiş nüveleriyle inşa etmektedir. Dolayısıyla bu durum, gündeminin ekseriyeti siyasi tarihteki epistemik kırılmalarla belirlenen Uluslararası İlişkiler ile (Özlük, 2009: 200) gündemini geçmişle, geleceğin gündemini ise bugünle inşa eden Marks arasındaki bir diğer uzlaşmazlık alanıdır.

2.2. Karl Marks ve Marksizm Temelli Sebepler

Sıralanan ve disiplinin mahiyetine ilişkin olan bu unsurlar, Uluslararası İlişkiler nezdinde Marks ve Marksizm'in başlangıçta dikkate alınmamasının ve bunların disiplin nezdinde kısmen aşılması ise günümüzde Marksizm'e yönelik ilginin artmasının sebeplerini teşkil etmektedir. Ancak bizatihi Marks ve Marksizm kaynaklı sebepler de bahse konu göz ardı edilişi açıklamak noktasında araçsallaştırılabilmektedir. İlk olarak Marks sosyal bilimlerdeki disiplinel bölünmeye karşıdır (Wallerstein, 2013). Zira bahse konu bu bölünmenin kapitalist sistemin devamı noktasında iki temel işlevi bulunmaktadır. İlk olarak böylesi bir bölünme bilinçli insan eylemine yani *praksise* ontolojik bir bakışla yaklaşan Marks nezdinde (Çelik, 2011: 13) kitlelerin mevcut kapitalist sistemi tüm yönleriyle kavramalarını ve dolayısıyla ona yönelik değişim taleplerinde bulunmalarını engellemektedir. Başka bir anlatımla disiplinel bölünme bir kez gerçekleştikten sonra ve örneğin siyaset ve hukuk ayrı bilim dalları olarak ayrıldıktan sonra her iki disiplinin de mensupları diğerini dışlayıcı bir tavır takınacaklarından böylesi bir durum kapitalizmin siyasi gerekliliklerle bezenmiş hukuk yapısının anlaşılmasını engelleyecektir (Demir ve Öztogay, 2011: 127). İkinci olarak ise mevcut kapitalist sistem büyük bir mekanizmanın parçaları gibi bireylere belirli görevler isnat etmektedir ve disiplinel çerçevede verilen ve dolayısıyla tüm mevcudu kavramayı engelleyen uzmanlaştırıcı eğitim bu noktada araçsallaştırılmaktadır (Ollman, 2011a: 269-284). Hâsılı Marks nezdinde Uluslararası İlişkiler'in bizatihi varlığı, sosyal bilimsel bölünmelerin bir örneğini teşkil etmektedir ve böylesi bir tasnif Marks tarafından doğru bulunmamaktadır.

İkinci olarak her ne kadar Marks ölümüne yakın bir dönemde Marksist çerçeveli bir devlet teorisi formülasyonuna girişmiş olsa da böylesi bir kuramsallaştırmaya ömrü yetmemiştir. Marks tarafından zorunlu olarak eksik bırakılan bu nokta da onun öğretileri nezdinde, Marks'ın politik bir tavrı olarak nitelendirilerek Marksist devlet teorisi noktasındaki eksiklik giderilememiştir (Tonak, 2012b: 42). Oysaki Uluslararası İlişkiler nezdinde hemen hemen her teorinin devlete yönelik dar kapsamlı da olsa bir teorik duruşu bulunmaktadır ve disiplin nezdinde uzun yıllar birincil olarak nitelendirilen konular devletle ilintili olagelmıştır (Brown ve Ainley, 2013: 15). Buna mukabil Marks'ın bir totoloji haline gelen devletin egemen

sınıfın elinde bir tahakküm aracı olduğu savı Marksistlerce yeterli görülmüştür (Lenin, 2006: 377). Böylesi bir durum ise Marksist çevrelerin devlete ikincil bir rol biçerek onu göz ardı etmelerine sebebiyet verdiği gibi disiplin nezdinde de Marks'ın dışlanmasına neden olmuştur. Oysaki devletin kapitalist sistemdeki rolü Marksist bir bakışla örneğin üç temel noktada yoğunlaştırılabilir: i) Üretici güçlerin geliştirilmesi. ii) Üretim ilişkilerinin mevcudiyetinin korunması. iii) Devletin bizatihi kendi öz çıkarları peşinde koşması (Eroğul, 2014: 17-43).

Üçüncü olarak Lenin'in tüm çabalarına rağmen Stalin'in S.S.C.B. devlet aygıtını ele geçirmesi (Gurian, 1950: 383) ve Troçki gibi sürekli devrim teorisyenlerini saf dışı bırakması (Deutscher, 2003) Marks ve Marksizm'in Sovyet sınırlarına hapsedilmesine sebebiyet vermiştir. Zira özellikle Lenin ve Troçki'nin "sürekli devrim" ve "dünya devrimi" yaklaşımlarının aksine (Bailey, 1987: 4-35) Stalin tarafından deklare edilen "tek ülkede sosyalizm" mottosu, Marksizm'in küresel politik pratiğe dair kuramsal çerçevesini daraltıcı bir etki yaratmıştır (Ramirez, 2014: 2). Her ne kadar bu durum Lenin'in emperyalizm tartışmalarıyla, (Lenin, 2009) Hilferding'in *Finanz Kapital*'iyle, (Hilferding, 1981) Rosa Luxemburg'un *Sermaye Birikimi*'yle, (Luxemburg, 2004) Kautsky'nin çeşitli yazılarıyla ve Bukharin'in *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*'yle (Bukharin, 1972) aşılına çalışılsa da sonucun değiştiği söylenemez. Dolayısıyla Stalin tarafından bürokratik bir baskı aygıtına dönüşen S.S.C.B. devlet aygıtı ve onun temel mottosu olan "tek ülkede sosyalizm", Marks ve Marksizm'e geriye doğru ket vurmuştur.

Dördüncü olarak kapitalist sistemin özellikle 1945-1973 aralığında yakaladığı iktisadi büyüme kapitalist sistemin kendi iç çelişkileriyle sona ereceği ve kapitalist devletlerin nihayetinde iktisadi çıkarları hasebiyle yoğun bir savaşa tutuşacakları tezinin yanlışlanmasına sebebiyet vermiştir (Gaddis, 2008: 20-22). Marks'ın düz bir okumasına dayandırılan bu ekonomik deterministik yaklaşım ise gerek kitleler gerekse de akademi nezdinde Marksizm'e yönelik ilgiyi azaltmıştır. Oysaki Marks'a göre insanlar kendi tarihlerini yaparlar ve fakat kendi yarattıkları koşullar altında değil. Bizatihi geçmişte yine insan tarafından yaratılan iktisadi, sosyal ve politik çerçeve bu tarihsel devrimin sınırlarını belirlemektedir (Marx, 2013: 30). Bu çerçevede kapitalizmin bahse konu tarihsel aralıkta yakaladığı iktisadi büyüme, II. Dünya Savaşı'ndan miras kalan savaş ekonomisiyle ve Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma yarışıyla yakından ilintilidir ve 1973 akabinde ortaya çıkan ekonomik kriz bu büyümenin dönemsel olduğunu ortaya koymuştur (Beaud, 2015: 286-357). Özetle Marks'a yönelik kendiliğinden bir okuma Marksizm'in kuramsal güvenilirliğine şüphe düşürmüştür.

Beşinci olarak Bertell Ollman'ın diyalektiğin dansı olarak nitelendirdiği Marksist araştırma yöntemi (Ollman, 2015: 45-135) ve bunun Marks'ın öğretilileri tarafından bile tam anlamıyla kavranamaması, Marksizm'e yönelik düz okumaları beraberinde getirmiştir. Zira örneğin Marksist sınıf tasnifi ele alınırken Marks'ın eserlerini inceleyen bir kimsenin Marks'ın yöntemini kavrayamadığını gösteren yegâne ifade, onun çalışmalarını gençlik, olgunluk ve son dönem olarak tasnif etmesidir. Buna göre Marks bir eserinde kapitalizme ilişkin proleterya, burjuvazi, köylü olmak üzere üç, bir başka eserinde proleterya ve burjuvazi olmak üzere iki, başka bir eserinde de proleterya, burjuvazi, köylü, ideolojik sınıflar, bürokrasi sınıfı olmak üzere niceliksel olarak daha fazla bir sınıfsal tasnife gitmiştir (Marx, 2015b; Marx, 2013). Oysaki Marks'ın çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan kavramlardan ikisi soyutlama ve uğraktır. Buna göre Marks her soyutlama düzeyinde mevcut uğrağını değiştirerek araştırmasına devam etmiştir. Örneğin başlangıçta ikiden fazla sayılan sınıfların nihayetinde proleterya ve burjuva olarak iki ana sınıfsal kategoriye ayrılması, Marks'ın kapitalizme dönük yakın gelecek tasvirini yansıtmaktadır ve bu niceliksel azalma sermayenin özellikle kriz zamanlarında merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla ilintilidir. Başka bir anlatımla sermayenin bu eğilimi sebebiyle küçük burjuvazi bile onun tarafından yutulacak ve kapitalist sistem bu şekilde devam ederse karşılıklı konumlanacak iki sınıf proleterya ve burjuvazi olacaktır (Şenalp ve Şenalp, 2012: 191-192).

Sıralanan tüm bu unsurlar, genelde sosyal bilimler, özelde ise Uluslararası İlişkiler nezdinde Karl Marks ve Marksizm'e yönelik teorik formülasyon ilgisinin azalmasına sebebiyet vermiştir. Ancak vurgulandığı gibi özellikle Uluslararası İlişkiler nezdinde böylesi bir göz ardı edişin hem Uluslararası İlişkiler'e hem de Marksizm'e içkin sebepleri bulunmaktadır. Yine de az gelişmişlik, büyüme, sürdürülebilir kalkınma gibi iktisadi meseleler, uluslararası politik gündemi ilgilendirmeye başladıktan sonra disiplinde Marksizm'e yönelik bir dönüş(üm) yaşanmıştır (Yalvaç, 2013: 10-11). Ancak belirtmek gerekir ki Marksizm'in özellikle iktisadi aksiyomlarına dayandırılan örneğin bağımlılık teorisi, dünya-sistemi teorisi ve emperyalizm teorisi gibi bu teorik formülasyonlar bu kez de Marksizm'in ekonomik determinizmi bir şekilde irdelenmesini beraberinde getirmiştir (Hobden ve Jones, 1999: 135). Özetle bidayette Uluslararası İlişkiler nezdinde tanımazlık problemiyle karşı karşıya kalan Marks, kısmen tanındıktan sonra anlaşılmazlık sorununun muhatabıdır.

3. Uluslararası İlişkiler’de Karl Marks Anlaşmazlığını Aşmak: Karl Marks’ı Besleyen Damarlar ve Marksizmin Temel Kavramları

3.1. Karl Marks’ı Besleyen Damarlar

Şüphesiz her düşünür gibi Karl Marks da içinde yaşadığı dönemin siyasi ve toplumsal koşullarından ve bu koşullarla şekillenen felsefi temellerden etkilenmiş ve teorik formülasyonunu bu şekilde ortaya koymuştur (Kauder, 1968: 269-288). Bu noktada Karl Marks’ı besleyen üç ana damardan bahsetmek mümkündür: Klasik Alman felsefesi, Klasik İngiliz ekonomi politiği ve ekseriyeti Fransız menşeli düşünürlerin çalışmalarından müteşekkil Ütopik Sosyalizm (Bilgi, 2005: 29-37). Bahse konu bu damarlar hem Marks’ın onları eleştirerek hem de bazı noktalarda onlarla aynı paydada bulunduğu yaklaşımları aşarak kuramını ortaya koymasını sağlamışlardır. Hâlihazırda Marks’ın erken dönem eserlerinde ve eserlerinin adlarında diğer düşünürlerin eserlerine cevaben yaklaşımların sergilenmesi, bu savı doğrulamaktadır. Bu çerçevede Proudhon’un *Sefaletin Felsefesi* (Proudhon, 2012) adlı eserine mukabil Marks’ın *Felsefenin Sefaleti* (Marx, 2011a) başlıklı eseri kaleme alması, Marks üzerinde özellikle materyalizm temelli olarak derin etki bırakmış olan Feuerbach’a atfen *Feuerbach Üzerine Tezler* isimli eseri ortaya koyması, (Engels, 2011) ütopik sosyalist yaklaşımı eleştirmek amacıyla Engels tarafından *Bilimsel Komünizmin İlkeleri* adlı eserin (Engels, 2012) yayımlanması ve yine Marks ile birlikte Engels’in *Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* (Marx ve Engels, 2015b) isimli çalışmayı kaleme almaları, Marks’ın dönemindeki düşünürlerden etkilendiğinin en temel göstergelerini oluşturmaktadırlar.

Bu çerçevede Marks’ın beslendiği ilk damar Kant, Fichte, Schelling, Feuerbach ve Hegel gibi önemli temsilcilerle felsefi yaklaşımda dönemin zirvesini temsil eden klasik Alman felsefesidir (Feenberg, 1986: 87-92). Bu düşünürlerden özellikle Hegel ve Feuerbach, diğerlerine nazaran Marks üzerinde daha fazla etkide bulunmuşlardır. İlk olarak Hegel’in felsefesi Fransız Devrimi sonrası dönemde tedricen dağılmaya başlayan feodal düzene ait toplumsal ilişkilerin ve dolayısıyla bu ilişkileri aşmaya çalışan burjuvazinin bir yansıması niteliğindedir. Zira Hegel’e göre toplumsal gelişimin nihai noktasını Prusya’da karşılığını bulan sınırlı monarşik sistem yansıtmaktadır. Bu noktada Hegel sistem içinde burjuvaziye yönelik bir takım iyileştirmeler yapılarak mevcut düzenin sürdürülmesi yönünde bir tavır takınmaktadır. Hegel’in böylesi bir arzuda olması ise vurgulandığı üzere dönemin görece yeni ve kendi için devrimci gücü olan burjuvazinin içinde bulunduğu ikircikli tutumu yansıtmaktadır. Zira bu dönemde burjuvazi feodal düzeni aşmak istemekte ve fakat bunun için devrimci bir tavır

takınmak yerine feodalizmin gerici güçlerinden olan örneğin aristokrasi ile ittifak halinde bulunmaktadır (Eroğul, 1966: 286-288).

Hegel'e yönelik ikinci önemli nokta da benimsediği diyalektik yönteme ilişkindir. Zira ona göre içinde bulunulan gerçeklikler, bir bütün halinde ve sürekli olarak gelişme eğilimindedir. Bu noktada bahse konu her gelişimin muhteviyatını, gelişmeye konu olan gerçekliğe yani bütüne içkin zıt kutuplara konumlanmış çelişkiler tayin etmektedir. Bir başka deyişle bütünü oluşturan çelişik kuvvetler ve bunlar arasındaki içsel ilişki bahse konu bütünün gelişim seyrini belirlemektedir. Bununla birlikte gelişimi tetikleyen ve yönlendiren çelişkiler, gelişim sonrası süreçte daha üst bir çelişik kuvvetler bütünü oluşturmak ve dolayısıyla daha üst seviyeli bir değişimi tetiklemek maksadıyla bir araya gelmekte ve bir sentez oluşturmaktadırlar (Taggart ve Taggart, 1999: 8-35). Dolayısıyla Hegel'in vurguladığı bu süreç kendisini sonsuz bir sarmala bırakmakta ve Hegel'in yaklaşımından değişimin değişmezliği, değişimin değişime konu olan bütünün çelişik yapısından hareketle ortaya çıkacağı gibi diyalektik yöntemin ön kabulleri çıkarılabilmektedir. Yine bütünün çelişik yapısının değişimin sınırlarını çizdiğine yönelik bir diğer diyalektik aksiyom da Hegel'in yaklaşımında görülmektedir (Popper, 1940: 413-421).

Ancak her ne kadar Hegel diyalektik yöntemi klasik Alman felsefesinde zirveye taşısa da benimsediği idealist tutum Marks tarafından eleştirilmiştir. Zira Hegel'e göre onun *Mutlak İdea* dediği şey her gerçekliğin temeline konumlanmaktadır. Başka bir anlatımla Hegel, materyalist gerçekliğin öncülü olarak *Mutlak İdea*'yı ileri sürmekte ve takındığı idealist tutumu bu sayede açığa çıkarmaktadır. Yine Hegel'e göre *Mutlak İdea*'nın gelişmesi, mutlak gerçek biçiminde son bulmaktadır. Yani materyal gerçeklik aslında *Mutlak İdea*'nın nihai gelişim noktasından başka bir şey değildir (Soykan, 1999: 274-275). Ancak bu noktada Hegel'in kendi benimsediği diyalektik yöntemle çelişkiye düştüğü görülmektedir. Zira Hegel bir yandan değişimin değişmezliğini ve yaşam içindeki herşeyin sürekli devinim halinde olduğunu vurgularken bir yandan da *Mutlak İdea* dediği şeyi sonul ilan etmektedir. İşte Marks'ın Hegel'e yönelik eleştirisinin temelini oluşturan bu idealist ve kendisiyle çelişen tutumdur (Hyppolite, 1973: 97-98).

Bu noktada Marks'ın Hegel'i aşan tutumunun göstergesi yine Marks'ın tabiriyle Hegel'de baş aşağı duran ve mistik kabuğuna rağmen içindeki akla uygun özü bulmak için ayakları üzerine oturtulması gereken diyalektiği, özellikle doğa bilimleri, ekonomi politik ve tarihten aldığı özlerle doldurarak ayakları üzerine oturtmasıdır (Marx, 2014: 28-29). Bununla

birlikte Hegel’de yalnızca düşüncede var olan gelişim hareketini açıklayan diyalektik; Marks ve Engels’de doğa, toplum ve insan düşüncesini ve hareketini yöneten en temel yasa olarak belirtilmiş ve bilimsel bir yöntem olarak benimsenmiştir (Arthur, 2004: 1-17). Ancak tüm eleştirilerine rağmen Marks Hegel’e bir felsefeci olarak değer verdiğini göstermiştir. Öyle ki Hegel’in ölümüne ve Marks’ın ününün artmasına müteakiben özellikle Marks’ın öğretileri tarafından Hegel’e yönelik “ölmüş eşek” gibi nitelendirmelerde bulunulmuş ve fakat Marks bu saldırılara son noktayı koymuştur: “Hegel bir hoca, ben ise onun öğrencisiyim.” (Marx, 2014: 29)

Klasik Alman felsefesinde Hegel’in ölümü ise bir bölünme yaratmış ve temelde iki ana temayül ortaya çıkmıştır: Sağ ve Sol (Genç) Hegelciler. Bunlardan önemli temsilcileri Heinrichs, Gabler ve Görschel gibi isimler olan sağ Hegelciler, Hegel’in ikircikli tutumundan hareketle Ortodoks Hristiyanlığın ve mevcut siyasal statükonun sürdürülmesini savunmuşlardır. Buna mukabil Marks’ın Berlin Üniversitesi’nde tanışma fırsatı bulduğu ve David Strauss, Bauer Kardeşler, Arnold Ruge ve Ludwig Feuerbach gibi önemli düşünürleri bünyesinde barındıran sol Hegelciler ise yine Hegel’in ikircikli tutumu hasebiyle diyalektiği yöntemsel olarak benimseyip onu Hristiyanlığı, dini ve mevcut siyasal düzeni eleştirmek için kullanmışlardır (Honneth, 2010: 2-3). Bu meyanda iki ana Hegelciler grubunun Hegel’in *Mutlak İdea*’yı ve diyalektiği aynı anda benimseyen çelişik tutumundan hareketle ayrım yaşadıkları dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bununla birlikte yakın bir zaman sonra Marks, Genç Hegelciler ile de bir kopma yaşamıştır. Zira Marks’a göre Genç Hegelciler de idealizme kaymaya başlamış ve insanın politik pratik faaliyetlerini küçümseyerek, kuramsal çerçeve ve eleştiriden kurtuluş adına medet ummuşlardır. Buna mukabil Marks ise insanın bilinçli eylemi olarak tanımlanabilecek *praksise* ontolojik bir önem atfetmektedir. Öyle ki bu yaklaşım Marks nezdinde insanların tarihi yapan yegâne unsur oldukları şeklindeki mottoya dönüştürülmüştür (Marx, 2013: 30).

Bu noktada Marks’ı derinden etkileyen bir diğer önemli düşünür Feuerbach’tır. Öyle ki Marks’ın üniversiteden mezun olduğu yılda *Hristiyanlığın Özü* adlı eseri yayımlanan Feuerbach, bu çalışmasında zihinden bağımsız gerçeklik fikrini eleştirerek insanın doğanın bir parçası ve eseri olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte Feuerbach eserinde materyalist bir yaklaşımla dini gerçekliği eleştirmiştir. Buna göre insanın Tanrı’ya atfettiği özelliklerin bizatihi insanın türsel özellikleri olması hasebiyle, insanı yaratan Tanrı değil, Tanrı’yı yaratan insandır. Buna rağmen dinlerin toplumlardaki gücünü ve etkinliğini ise insanın kendi kendine

yabancılaşması olarak betimleyen Feuerbach, Hegel'in de merkeze *Mutlak İdea*'yı koyan yeni bir teolojik yaklaşım geliştirdiğini ileri sürmüştür (Feuerbach, 1881). İleride Marks'ın yabancılaşma kuramından da aşına olunan insanın tanrısı yarattığı ve fakat insanın kendine yabancılaşmasının dinleri doğurduğu tezi, Feuerbach'ın Marks üzerinde bıraktığı etkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Ancak Marks yine de Feuerbach'ı özellikle diyalektiği benimsememesi, ateist gibi görünmesine rağmen eserinde tanrısız yeni bir dinin peşinde koşuyor gibi görünmesi ve dinin toplumdan topluma değişen ve gelişen yapısını tasvir edememesi hasebiyle eleştirmiştir. Nihayet Feuerbach'ın da yalnızca kuramsal çerçeveyi önceleyen tutumu, Marks nezdinde idealizmin Feuerbach'daki gizil varlığı olarak değerlendirilmiştir (Marx ve Engels, 2015a: 20-23).

Klasik Alman felsefesinden sonra Marks'ı besleyen ikinci önemli damar klasik İngiliz ekonomi politiği yazınıdır. Bu çerçevede Marks tarafından üzerinde dikkatle durulan iki temel teorisyen ise Adam Smith ve David Ricardo'dur. Bununla birlikte Marks'ın özellikle *Artı-Değer Teorileri* adlı eserlerinden başlayarak iktisada yöneldiği her eserinde bahse konu düşünörlere eleştirel bir eğilimle de olsa atıf yapması, Marks üzerinde ortaya çıkan etkinin en temel göstergelerinden bir tanesidir (Milios vd., 2002: 1-13). Bu noktada Smith ve Ricardo'yu Marks nezdinde önemli kılan ise seleflerinin aksine bu düşünörlerin burjuva toplumundaki servetin kaynağı olarak meteları, yani emek içeren nesnelere görmeleridir. Bahse konu düşünörlere öncesinde, örneğin merkantilistler, servetin kaynağını kar, fizyokratlar ise tarımsal üretim etkinliği olarak görmüşlerdir. Buna mukabil Smith ve Ricardo'nun, servetin temelini meta üzerinden açıkladıktan sonra bir metanın değerini onun ortaya çıkmasını sağlayan gerekli toplumsal emek ile değerlendirmeleri, Marks'ın ekonomik eserlerinin ortaya çıkmasına teorik zemin teşkil eden artı değer teorisini formüle etmesine katkı sağlamıştır. Böylesi bir tespit, ilk bakışta basit olarak görülse de toplumsal zenginliğin gerçek kaynağının emek sahipleri olduğunu göstermesi ve bu tespitin -her ne kadar Smith ve Ricardo tarafından belirtilmese de- asıl üreticiler yokluk içinde yaşarken sermaye sahiplerinin zenginliklerinin kaynağı emekle kıyaslandığında nasıl refah içinde yaşadıkları gibi kapitalist döneme içkin bir çelişkiyi ortaya çıkarması bakımından oldukça önemlidir (Foley, 2000: 2-4).

Bu çerçevede Smith ve Ricardo aslında bu teorik formülasyonu kapitalizmde her metanın hak ettiği değer üzerinden piyasaya sürüldüğünü göstererek onun adil bir sistem olduğunu vurgulamak adına ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte bu teorik formülasyon, dönemin burjuvazisinin özellikle toprak aristokrasisine yönelik düşmanlığını da gözler önüne

sermektedir. Zira servetin kaynağı bu şekilde açıklandıktan sonra sermayenin ortaya koyduğu üretim biçimi, zenginliğin asıl kaynağı haline gelirken toprak rantı üzerinden servet biriktiren aristokrasi, asalak sınıfı konumuna gelmektedir. Dolayısıyla artı değer teorisinin Smith ve Ricardocu yorumu burjuvazinin feodal üretim ilişkileri aşmak istemesinin bir ifadesidir (Bilgi, 2005: 32-35). Ancak artı değer kaynağının açıklanması noktasında muhtemelen kasıtlı bir isteksizlik halinde olan Smith ve Ricardo'nun aksine, artı değer kaynağının üretim esnasında değer üreten tek meta olma özelliğini taşıyan emek sömürüsü üzerinden sağlandığını tespit etmek, Marks'a kalmıştır (Marx, 1998a; Marx, 1998b).

Nihayet Marks'ı besleyen bir diğer damar da ütöpik sosyalizmdir. Thomas More'un *Ütopya*, Tommaso Campanella'nın *Gümüş Ülkesi*, Morelly'nin *Doğanın Yasası ve Mellier ile Vasiyetim* adlı eserleriyle öne çıkan ütöpik sosyalist yaklaşım aynı zamanda Saint Simon, Charles Fourier ve Robert Owen gibi dönemin önemli sosyalist düşünürleri tarafından da benimsenen bir duruştur (Engels, 2012: 43-54). Bu çerçevede Marks ve Engels'in bilimsel olmayan ve fakat kitleler nezdinde ünlerini arttıran eserlerden *Komünist Manifesto*'da komünizme yapılan sürekli vurgunun bir diğer sebebini de yine bu düşünürler teşkil etmektedirler. Zira Marks ve Engels nezdinde sosyalizm ve komünizm arasında zamansal süreç ve eylem pratiği olarak bir farklılık bulunsa da onları yaşadıkları dönemde sosyalizm kelimesine nazaran daha az kullanılan komünizm kelimesine yönelten, dönemin sosyalist düşünürlerinden farklı bir yaklaşım ortaya koyduklarını gösterme kaygısı olmuştur.

Ütöpik sosyalist duruş irdelendiğinde ise bahse konu düşünürlerin temel bazı karakteristik özellikleri ortaya çıkmaktadır. İlk olarak bu düşünürler eserlerinde sömürünün, fakirliğin olmadığı, toplumsal eşitliğin ve refahın hâkim olduğu bir dünya tasvirinde bulunmuşlardır. İkinci olarak ise bu düşünürler tarif ettikleri bu sosyalist düzene geçiş noktasında en önemli unsurlar olarak sınıflar arası işbirliğinin ve sınıfsal eğitimlerin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine sosyalizme geçişin kendiliğindenlik arz ettiği gibi kitleleri eylemsizliğe sürükleyen bir yaklaşım da bu düşünürlerin ortak noktasıdır (Engels, 2012: 43-46). Günümüzde bile bazı sosyalist-komünist muhalefetin içinde, sosyalizmin nihai aşama olarak kapitalizm içinden kendiliğinden ortaya çıkacağına yönelik algının varlığı göz önüne alındığında, bahse konu düşünürlerin etkisi gözler önüne serilmektedir. Nihayet söz konusu düşünürlerin eserleri, özellikle Fransız Devrimi ile ortaya çıkan eşitlik, özgürlük, adalet gibi sloganların politik pratiğe yansımamasından ve emek sömürüsünün şiddetlenmesinden rahatsız olmuş kitlelerin yeni bir düzen hayalini yansıtmaktadırlar. Marks ise bu düşünürleri sınıfsal

mücadeleyi hasıraltı ederek sınıflar arası işbirliği gibi bir hayali yaklaşımı ön plana çıkarmaları ve yine kitleleri eylemsizliğe sürüklemeleri hasebiyle gerici olarak nitelendirmiştir (Marx ve Engels, 2010: 41-50). Hâlihazırda bilimsel komünizm ve onun ilkelerini ortaya koymak Marks ve Engels'e kalmıştır.

3.2. Marksizm'in Temel Kavramları

Marks'ın kuramını inşa etmek noktasında Hegel'den devraldığı önemli kavramlardan bir tanesi bütünlüktür. Vurgulandığı üzere Hegel gerçekliğin bir bütünlük olarak kavranabileceğini belirterek bahse konu gerçekliğin ele alınması noktasında içsel ilişkiler felsefesine atıf yapmakta ve bütünün bileşenleri arasında ve bileşenlerin bütünlüğüne, bütünün de bileşenlerle ilişkiselliğini irdelemek gerektiğini vurgulamaktadır (Vouros, 2014: 174-177). Aynı kavrayışı Marks'da da görmek mümkündür. Buna göre Marks tarihi-sosyal gerçekliği bir bütün olarak kavramakta ve bütünün mevcudiyetini irdelemek noktasında içsel ilişkiler felsefesinden yararlanarak bileşenler, bileşenler arası ilişkiler, bileşenlerinin bütünlüğüne ve bütünün de bileşenlerle olan ilişkiselliğini tarihsel bir bakışla ele almaktadır (Jay, 1986: 222). Birçok Marksist nezdinde bile Marks'ı anlaşılmasız kılan işte bu durumdur. Zira Marks, araştırma sorunsalına göre ve araştırmanın temel vurgusu çerçevesinde, örneğin bütüne veya bütünün bileşenlerinin biri üzerine odaklanırken soyutlama düzeyini ve uğraklarını sürekli olarak değiştirmektedir. Bu çerçevede örneğin Marks, kapitalist sistem düzeyinde sermayeyi irdelerken sermayeyi kapitalistin elindeki üretimi sağlayan unsurlar olarak tanımlamakta ve fakat kapitalist üretim ilişkilerine odaklanırken sermayeyi kapitalistin bizatihi kendisi olarak tanımlamaktadır (Marx, 2014: 149-303). Bununla birlikte vurgulanması gereken önemli noktalardan biri, bütünün bileşenlerinin de bütünün mahiyetini bünyelerinde barındırmalarıdır. Başka bir anlatımla örneğin bütünün tasviri noktasında bütünün bileşenine odaklanılabilmesi için bileşenin bütüne dair özellikleri bünyesinde taşıması gerekmektedir. Hâlihazırda Marks da kapitalizmin ikili çelişik yapısını onun bir bileşeni olarak değerlendirdiği meta üzerinden incelemeye başlamaktadır ve bahse konu meta, kullanım değeri ve değişim değeri ekseninde kapitalizmin çelişik yapısını yansıtmaktadır. Zira Marks nezdinde kapitalizmin çelişkilerinden biri, sistemin üretim için üretime, yani değişim değerine odaklanarak varlığını sürdürmesi ve diğer tarihi sosyal formasyonların aksine kullanım değeri üretmeyi odak noktasına almamasıdır (Marx, 2014: 49)

Marks nezdinde bütünlüğe dair bir diğer önemli nokta da bütünün antagonistik ve çelişik bileşenlerden oluşmasıdır. Marks'ın yine Hegel'den devraldığı bu yaklaşım çerçevesinde ise

bütüne ilişkin kaçınılmaz ve sürekli olduğu savlanan değişimler, bahse konu çelişik yapıların aralarındaki mücadele ekseninde açıklanmaktadır. Bir başka deyişle, bütünün çelişik bileşenlerinin birbirlerine yönelik konumlanmaları, bütünün tarihsel süreç içerisindeki devinimini belirlemektedir (Doğan, 2007: 200). Diyalektik hareket yasası üzerine temellenen bu durum da özellikle Marks irdelendiğinde kafa karışıklığına sebebiyet vermektedir. Buna göre temel iddialarından birisi Marks'ın vurguladığı üzere üretim, tüketim, mübadele ve bölüşüm bileşenlerinden oluşan bir bütün olarak kapitalist sistem, mademki çelişik bileşenlere sahip ise varlığını hala daha nasıl sürdürdüğü üzerinedir. İlk olarak belirtmek gerekmektedir ki insanın en temel özelliklerinden birisi içinde yaşanan dönemin hiç bitmeyeceğine yönelik algısıdır. Ancak örneğin feodal bir bey için de feodal sistemin sonsuza kadar süreceğine yönelik algı, kapitalist sistemin ortaya çıkmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte diğer tarihi-sosyal formasyonlar gibi kapitalizmin de bir oldubitti ile var olduğunu ve yok olacağını düşünmek, şüphesiz bütünsel bir tarih anlayışından yoksunlukla ilişkilendirilir.

İkinci olarak bütünün çelişik yapısının olması onun kendiliğinden bir şekilde değişime uğrayacağı ve daha yüksek bir senteze dönüşeceği anlamına gelmemektedir. Vurgulandığı üzere bütünün bileşenleri arasındaki mücadele, bütünün değişim sürecini etkilemektedir (Politzer, 2010: 109-112). Kapitalizm örneğine dönecek olursa, kapitalizm için çelişik ikililer olan üretici güçler (proleterya) ile üretim ilişkileri (burjuvazinin tahakkümü) arasındaki mücadeleye odaklanılmadan değişim üzerinde öngörüle bulunmak mümkün değildir. Bu çerçevede örneğin üretim ilişkileri kapsamında burjuvazi, ideolojik aygıtlarla, proleterya ile yani üretici güçlerle olan mücadelesinde şuan başarılıysa, kapitalist sistemin devrimci bir şekilde yok oluşunu beklemek tabii ki mümkün değildir. Bununla birlikte değişimin her zaman ileriye doğru olacağı inancı Rosa Luxemburg'un "ya sosyalizm ya barbarlık" mottosunda vurgulandığı üzere beklenemez. Bu noktada örneğin üretici güçler aleyhine olan, mevcut çelişkiler arası mücadele, üretim ilişkilerinin sürdürülmesi yönündeki başarısı hasebiyle, 20. yüzyılın "aşırılıklar çağı" olarak nitelendirilmesine sebebiyet veren dünya savaşlarına ve nükleer terör dengesine yol açmıştır (Hobsbawn, 2012). Üçüncü olarak ise bütünün çelişik yapısı değişimi tetikleyebilir ve fakat bu mevcut bütünün sınırları dâhilinde olmaktadır. Marks'ın da insanın tarihi, kendi yarattığı koşullar altında yapmadığı savı ve ölünün diriye yapışık olduğu (yani insanlığın geçmişinin geleceğin inşasının üst sınırını yarattığı) vurgusu bu minvaldedir (Marx, 2014: 19).

Marks'ın değişimi bütünün dâhilinde tanımlaması, aslında onun yöntemini, değişimi arzulayan diğer yaklaşımlardan ayırmaktadır. Zira Marks değişimi bütün dâhilinde tanımladıktan sonra soyutlama düzeyini ve uğrağını sürekli değiştirerek kapitalizmin sona erebileceği(!) iddiasında bulunmuştur. Marks'ı böylesi bir varsayımına götüren ise bütüne ilişkin yaklaşımını diyalektik çerçevede ele almasıdır. Buna göre Marks, ilk olarak mevcut kapitalist sistemi çözümlenmekte ve kapitalizme ait karakteristik özelliklerin önkoşullarını geçmişte aramaktadır. Bu noktada Marks'ın sorduğu soru şudur: Geçmişte ne olmuş olmalı ki bugünün sistemi ortaya çıksın? Marks bugünün koşullarının sağlamasını geçmiş üzerinden yaptıktan sonraki adımda bugün artık çelişki dediği nitelikleri geçmişle olan tarihsel evrimi noktasında geleceğe doğru yakın öngörüsünde kullanmaktadır. Yine aynı şekilde Marks geleceğe yönelik sağlamasını da benzer bir soruyla yapmaktadır: Geçmişte ve bugün ne olmuş ve olsun ki tarih yarının sistemi olan sosyalizme evrilebilsin? Dolayısıyla Marks'ın bütüne dair ortaya koyduğu bu süreç ne kendiliğindenlik ne de kesinlik arz etmektedir. Marks'ın yakın gelecek öngörüsü olan sosyalizme dair eserlerinde parça parça tasvirlerin bulunması ve fakat uzak gelecek öngörüsü olan komünizme dair görece daha az bir tasvirde bulunması işte bu sebeplerdir (Ollman, 2011b: 29).

Marks'ın anlaşılması için bir diğer önemli kavram da alt yapı ve üst yapıdır. Buna göre Marks *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* isimli eserinin önsözünde üretim ilişkilerinin tümünü yani toplumun ekonomik yapısını, toplumsal bilincin belirli biçimlerine tekabül eden hukuki ve siyasi bir üst yapının üzerinde yükseldiği somut bir altyapı olarak tanımlamaktadır (Marx, 2011b: 37-42). Mikro düzeydeki karşılığını yine Marks'ın bilincin maddi koşulları değil, maddi koşulların bilinci belirlediği mottosunda bulan bu yaklaşım da Marks'ın yönteminin deterministik, mekanik ve pozitivist olarak nitelendirilmesine sebebiyet vermiştir (Marx, 2011b: 37-42). Oysaki Engels'in de vurguladığı üzere Marks nezdinde ekonomik unsurlar son kertede belirleyicidirler (Engels, 2014: 52-61). Bununla birlikte Marks'ın eserlerinde sıklıkla geçen karşılıklı belirlenim ifadesi, özellikle alt yapı ve üst yapı noktasında da anlam kazanmaktadır. Başka bir anlatımla Marks'a göre alt yapı üst yapıyı belirlediği gibi üst yapı tarafından belirlenir de (Eroğul, 2014: 8).

Dolayısıyla alt yapı ve üst yapı arasındaki belirlenim örneğin kapitalist üretim tarzının burjuva devrimine yol açması gibi yalnızca doğrudan ve olumlu değildir. Zira bu doğrudan etki olumsuz da olabilir ve bunun en temel örneği, Marks'ın *18. Brumaire* adlı eserinde örneğini verdiği, burjuvazinin, toplumsal egemenliğini koruyabilmek için siyasal üstünlüğünü feda

etmek zorunda kalışıdır. Yine bu etki edilgin ve olumlu bir şekilde de gerçekleşebilir, yani alt yapı üst yapıya belirli yollar açmakla yetinebilir. Örneğin kapitalizm krallıkla olduğu kadar cumhuriyetle de uyuşabilir. Belirleme edilgin ve olumsuz olabilir yani alt yapı belirli çözümleri üst yapı için imkânsız kılabilir. Toplumsal koşulların henüz olgunlaşmaması hasebiyle 1848 ayaklanmasının bir proleterya devrimi olarak başarısızlığa mahkûm olması bunun bir örneğidir. Bununla birlikte belirleme, etkin fakat çelişkili olabilir ve bu noktada alt yapı, üst yapıyı kendi içinde çelişen bir yöne itebilir. Burjuvazinin feodal beylerin toplumsal dayanağını yıkmak için toprak reformuna başvurması ve fakat bunun proleterya'yı güçlendirmesi bunun bir örneğidir. Yine belirleme, edilgin ama çelişkili olabilir yani alt yapı üst yapıya yalnızca çelişkili olanaklar açınca ortaya çıkar. Ulusal savaşla karşı karşıya kalan burjuvazinin iki düşmanından yani yabancı burjuvazi ile kendi proleteryasından birini güçlendirecek bir eylemde bulunamaması bu durumun örneğidir. Nihayet belirleme etkin, olumlu ve kısmi olabilir ve bu noktada alt yapı üst yapının diğer bölümlerini etkilemeden yalnızca bir bölümünü belirli bir yöne itebilir. Üretim ilişkilerinde yeni bir tehditle karşılaşan burjuvazinin Kilise ile savaşım siyasetini kökünden değiştirip dinsel eğitime devlet yardımı yapmaya zorlanması, bunun en temel örneklerinden biridir (Eroğul, 2014: 8-9). Özetle alt yapı üst yapı arasında deterministik, mekanik ve pozitivist bir belirlenim ilişkisinden söz etmek mümkün değildir.

Marksizm'in bir diğer önemli kavramı da tarihin maddeci yorumu yani tarihsel materyalizmdir. Böylesi bir yaklaşım ise Marks'ın idealizm, eylemin idealist analizi, idealist tarih ve idealist diyalektik eleştirilerinde temellerini bulmaktadır (Dumenil vd., 2012: 115). Bununla birlikte Marks'ın tarihi maddeci bir bakışla yorumlaması onun insanın türsel varlığına dair yaptığı üretim soyutlamasıyla yakından ilintilidir (Marx ve Engels, 2015a: 39). Yine insanın Marks tarafından tarihin yapıcı unsuru olarak değerlendirilmesi ve Marks'ın bilinçli insan eylemi olan praksise verdiği önem, tarihe yönelik maddeci bakışı Marks nezdinde anlamlı kılmaktadır (Çelik, 2010: 13). Yazılı insanlık tarihini sınıf savaşımından ibaret olarak varsayan Marks'ın sınıfsal mücadeleye biçtiği önem de materyalist tarih anlayışının bir unsurudur (Marx ve Engels, 2010: 22). Nihayet tarihsel devinimin düşüncede gerçekleştiği yönündeki Hegelci idealist anlayış yerine, tarihsel devinimin kaynağını insan etkinliğinde bulan Marks nezdinde materyalist tarih anlayışı bir zorunluluktur (Lewis, 1944: 8). Tüm bu noktalardan hareketle Marks *Alman İdeolojisi* adlı eserinde belirttiği gibi tek bir bilim olarak tarih bilimini tanıdığını belirtmektedir (Marx ve Engels, 2015a). Şüphesiz Marks nezdinde tarihi bilim yapan ise tarihin maddeci yani materyalist yorumudur. Son olarak tarih biliminin insanlık tarihinin geçirdiği

değişim süreçlerini ortaya koyarak değişimin değişmezliği prensibini kitleler nezdinde ortaya koyabilecek yegâne bilim olması, Marks'ın tarihe biçtiği bu önemli rolün bir diğer sebebidir.

Marksizm nezdinde bir diğer önemli kavram da üretim ilişkileridir. Buna göre hayvanlar ve insanlar arasındaki en temel farklılık, insanların değişmeyen ve değişmeyecek olan en kadim özelliği olan üretimdir. İnsan var oluşundan yok oluşuna kadar üretmek, üretimini sağlayacak üretim araçlarını da icat etmek mecburiyetindedir. Marks bu soyutlamadan hareketle insan ve ona dair her sosyal organizasyonun, her ilişkiselliğin temelinde; örneğin sınıf mücadelesine ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak gelişen üretim tarzını ve bu üretim tarzının beraberinde getirdiği üretim ilişkilerini görmektedir. Başka bir anlatımla Marks insanı, onun tarihini ve onun oluşturduğu tarihi-sosyal formasyonları, insanın ayırt edici özelliği olarak gördüğü üretim soyutlaması üzerinden irdelemektedir (Marx ve Engels, 2015a: 39). Bu çerçevede yaşanan en temel kavramsal karmaşa üretim, üretim biçimi, üretim ilişkileri ve üretici güçler eksenindedir. Aralarındaki farkı belirtmek gerekirse, üretim insanın türsel farklılığı olarak insanın var oluşundan yok oluşuna kadar sürdüreceği bir eylemi ifade etmektedir. Bununla birlikte insanlık tarihi boyunca yaşanan sınıf mücadeleleri ve teknolojik gelişmeler, üretimi üretim biçimi olarak nitelendirilen asyatik, antik, feodal ve kapitalist formlara sokmuştur. Bahse konu bu formlar içindeki toplumsal ilişkiler ise üretim ilişkileridir. Nihayet söz konusu üretim biçimlerinde, bir diğer üretim biçimi safhasına geçişi sağlayacak olanlar ise üretici güçlerdir. Bu çerçevede feodalizmin üretici ve dolayısıyla devrimci gücü (Marks'ın kapitalizmi ve burjuvaziyi yer yer olumlaması bu sebepledir) burjuvazidir. Ancak mevcut kapitalist sistem içinde burjuvazi, devrimci rolünü terk ederek sınıfsal yapıyı yıkmak yerine, onu sürdürmeyi tercih etmiştir. Bu çerçevede kapitalizmin üretici güçleri ise sınıfsız topluma geçişi sağlayabilecek ve böylece kendi sınıfsal varlığını da sona erdirecek olan proleterya'dır. Bu meyanda üretici güçler kategorizasyonu içine üretici güçlerin üretim eyleminde kullandıkları her türlü araç-gereç ve teknolojik düzey de girmektedir (Bottomore, 2005: 604-606; 608-613).

Marks'ın bir diğer önemli kavramları olan sınıf ve yazılı insanlık tarihini indirgediği sınıfsal mücadele de işte bu üretim ve ona ilişkin kavramlarla yakından ilintilidir (Öngen, 1994: 331). Buna göre varoluşundan itibaren insanoğlu, emek gücünü iç içe yaşadığı doğaya yönelterek hem kendisi için gerekli olan tüketim maddelerini hem de bu süreçte kullanabileceği üretim araçlarını icat etmiştir. Başka bir anlatımla insanı insan yapan ve onu diğer türlerden ayıran türsel farklılığı bu üretimdir (Çelik, 2010: 11-32). Her üretim ise belli bir tarz ekseninde şekillenmektedir ve bu üretim tarzı da insanlar arasında üretim ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte üretim tarzı mevcut teknolojik gelişmelere bağıtlı bir şekilde geliştiği ve değiştii için üretim ilişkileri de bahse konu değişim sürecinden nasibini almaktadır (Corrigan vd., 2001: 204). Ancak insanlık tarihinin başlangıcından beri değişen ve dönüşen üretim tarzı ve üretim ilişkilerinde her daim ezen bir kesim ile ezilen bir yığın bulunmaktadır. Bu bağlamda Marks için bütün tarihin genelde ezen ve ezilen sınıfların mücadelesi tarafından şekillenmesi bu sebeptir (Öngen, 2002: 13). Bu noktada akla gelen en temel soru şudur: Hangi kıstas çerçevesinde insanlar ezen ve ezilen sınıflar şeklinde bölünmektedir?

Marks'a göre bu sorunun akla gelen ilk cevabı, üretim araçlarına sahiplik veya üretim araçlarından yoksunluktur. Buna göre başlangıçta tüm topluma ait olan üretim araçları, zamanla belli kesimlerin elinde toplanmış, üretim araçlarından yoksun olan kesimler yaşamlarını sürdürmek için özel mülkiyet esasınca üretim araçlarını sahiplenen kesime muhtaç olmuştur. İşte sınıfları ezen ve ezilen yapan budur (Öngen, 1994: 331). Bu meyanda belirtmek gerekir ki ne sınıf kavramını ortaya atan ilk ve tek düşünür Marks'tır ne de sınıf, kapitalizm ile ortaya çıkmış bir fenomendir (Dworkin, 2012: 41-77). Bilakis kapitalizm olarak nitelendirilen tarihsosyal formasyon, tarihe gömülü bu sınıf mücadelesini farklı koşullarda ve farklı boyutlarda yaşatmaya başlamıştır. Çünkü vurgulandığı üzere kapitalizm kadim üretim eyleminin bir üretim tarzıdır ve kendi üretim ilişkisini yaratmıştır. Bu çerçevede ezen-ezilen sınıflar tarihin tüm safhalarında vardır, fakat üretim tarzları ve üretim ilişkileri çerçevesinde farklı adlar almışlardır: Yurttaş-köle, patrisien-pleb, baron-serf, lonca ustası-kalfa, burjuvazi-proleterya (Marx ve Engels, 2010: 22). Kapitalizm yarattığı kendi üretim ilişkilerinde temele konumlanan iki sınıf sermaye ve emektir (Marx ve Engels, 2010: 22).

Marksizm temelinde sınıfı tanımlayan ikinci önemli gereklilik sınıf bilincidir. Şüphesiz bu şart, üretim araçları gibi somut bir kategorizasyona göre daha soyuttur. Yine de gevşek bir tanım yapmak gerekirse sınıf bilinci, başlangıçta sınıfsal ayrımın hâlihazırda mevcut olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Akabinde ise böylesi bir sınıfsal kategorizasyonda kendini konumlandırma, yani bir sınıfa aidiyet hissetme ve mevcudiyetini o sınıfla tanımlama gerekli şarttır. Yine bu eksende kendi çıkarlarını sınıfsal bir çıkar temelinde tanımlama, sınıfsal bir güdülenme ile hareket etme gibi unsurlar sınıf bilinci için ve sınıfsal bir varlık için gereklidir. Görüldüğü üzere sınıf bilinci oldukça soyut ve ölçülemeyen bir şeyi refere ediyormuş gibi görünse de sınıfsal bazda hareketi beraberinde getirdiği için aslında kısmen de olsa somuttur (Ollman, 2011a: 216-269).

Sınıfsal varlığın son şartı da mücadeledir. Yani bir sınıfın varlığından bahsetmek için o sınıfın üretim ilişkilerindeki konumundan hareketle ve sınıfsal mücadelenin bilincinde olarak şu soruları sorması gerekmektedir: “Çıkarlarımın çatıştığı ve karşıda konumlanmış diğer sınıf hangisidir? Bu noktada sınıfsal kazanımlarımı arttırmamın yolları nelerdir? Bu mücadelede kullanabileceğim araçlar nelerdir?” Bu sorular ve bunlara verilen muhtemel cevaplar ekseninde mücadeleye girişmenin önemi, hâlihazırda mevcut olan bir sınıfın kendi için sınıf olmasını sağlamasıdır. Bir başka deyişle yalnızca üretim ilişkilerine nasıl konumlanıldığı ve bu çerçevede kazanılan sınıf bilinci eyleme, yani mücadeleye dökülmedikçe anlamsızdır (Aron, 1973: 22). Böylesi bir şart, aslında Marks’ın ontolojik duruşunu yansıtan praksise verdiği önemi göstermektedir (Kosik, 2015: 190-201). Bilinçli insan eylemi veya belirli bir bilinç eksenindeki insan eylemi olarak tasvir edilebilecek olan bu kavram, (Atılğan, 2001: 32) aslında insanlık tarihinin sınıf mücadelesi tarihi olmasının da sebebidir. Zira belli bir üretim tarzından diğerine geçişi sağlayan bu sınıfsal mücadele, yani tarihsel devinimi sağlayan sınıfsal mücadeleler neticesinde yaşanan alt-üst oluşlar iken, (Marx, 2012b: 11) sınıfsal bilinç ile yetinmenin hiçbir kıymet-i harbiyesi olmadığı gibi bu eylemsizlik mevcut üretim tarzının devamını sağlamaktadır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki sıralanan unsurları bünyesinde barındıran sınıfsal duruşların ve sınıfların ortaya çıkması, örneğin bu sınıfların mevcudiyetini göstermek adına nicel verilere başvurmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü gerek sınıfın bizatihi kendi oluşumu gerekse de onu oluşturan şartların mevcudiyetleri bir oldu-bittiden ziyade bir süreci gerektirmektedir (Ollman, 2011a: 216-269).

Marks’ın sınıf tasnifi ve sınıf savaşımı yaklaşımı göz önüne alındığında belirtilmesi gereken birkaç nokta bulunmaktadır. İlk olarak Marks nezdinde sınıflar yalnızca materyal unsurla ortaya çıkan kategorizasyonlar değildir. Dolayısıyla örneğin dünya genelinde proleteryanın niceliğinin azaldığı gibi bir yorumdan ziyade mevcut proleteryanın (artı değer sömürüsüne maruz kalan işçi, avukat, akademisyen, hakim, doktor vb.) büyük bir bölümünün sınıfsal bilinç ve mücadeleden geri durduğunu ve dolayısıyla Marks’ın deyişiyle kendinde sınıf olarak varlığını sürdürdüğünü belirtmek daha doğru bir tespittir. Başka bir anlatımda proleteryanı mücadele içine çekecek ve onu kendinde sınıf olmaktan çıkarıp kendi için sınıf konumuna getirecek bilincin azaldığı vurgusu, materyalist bir sınıf okumasından ve tasnifinden daha doğru gözükmetedir. İkinci olarak Marks’ın eserlerinde sınıfsal kategoriye örneğin bürokratik sınıf, ideolojik sınıf gibi kategorizasyonla arttırması ve fakat nihayetinde sermaye ve emek olarak iki sınıftan bahsetmesi sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi taşıdığını vurgulamak içindir. Dolayısıyla sermaye özellikle kriz durumlarında yoğunlaşır

merkezileşerek örneğin Marks'ın küçük burjuva dediği sınıfı bile proleterleştirmektedir. Özetle mevcut kapitalist sistemin devamı noktasında tam anlamıyla ortaya çıkan iki sınıf Marks nezdinde sermaye ve emektir. Üçüncü olarak Marks nezdinde sınıf savaşımı ve çatışma insanlık tarihine içkin olmakla birlikte onun hiç değişmeyecek özelliği değildir. Başka bir anlatımla sınıflı toplumu nihayete erdirebilecek yegâne sınıf olan proleteryanın, sosyalizm akabinde sınıfsız toplumu refere eden komünizmi tesis etmesi, sınıf savaşımını da ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla çatışmacı bir anlayışın Marksizm'e içkin olduğu yönündeki bir tespit sorgulanmaya muhtaçtır.

Nihayet Marksizm'in kavranması noktasındaki son önemli kavram Marks'ın kapitalist toplumdaki insan doğasını tasvir etmek için kullandığı yabancılaşma kavramıdır. Buna göre kapitalist toplumda insan, sıralanan unsurlara yabancılaşmakta ve yabancılaşmış bir bireye dönüşmektedir: Üretime, ürettiği ürüne, diğer insanlara ve insan olarak türsel varlığına. İlk olarak üretici güçlerin kendi ürettikleri metalara yabancılaşarak hayatlarını idame ettirmek noktasında ona muhtaç hale gelmeleri ve bu muhtaçlık durumunun mevcut kapitalist sistemin devamını sağlaması, insanın ürettiği ürüne yabancılaşması manasına gelmektedir. Öyle ki kapitalist dönemde insan kendi ürettiği ürünü elde edebilmek için neredeyse ömrü boyunca artı-değer sömürüsüne maruz kalmak durumundadır. İkinci olarak insan kapitalist üretim tarzında bizatihi üretim faaliyetinin kendisine yabancılaşmaktadır (Ollman, 2012). Öyle ki kapitalist sistem, diğer tarihi-sosyal formasyonlardan farklı olarak, insan ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmaktan ziyade kar elde etmek için üretim yapılan bir formasyondur. Piyasaya arz edilecek ürünlerin insan ihtiyaçlarına göre değil de piyasa şartlarınca belirlenmesi ve yüksek teknoloji ürünlerinin insan ihtiyaçlarını karşılamaktan daha fazla örneğin emperyal savaşların silah teknolojileri için kullanılması, bu durumun örneğidir.

Üçüncü olarak kapitalist toplumda insan diğer insanlarla olan ilişkisini, salt nakdi ilişkiler şeklinde algılayarak diğer insanlara yabancılaşmaktadır. Bu çerçevede örneğin alışveriş merkezlerinde çalışan ve fakat para üstü alıp vermekten başka diğer insanların pek de muhatap olmadığı işçiler, bahse konu yabancılaşmanın bir örneğini teşkil etmektedirler. Dördüncü olarak insanın tüm bu yabancılaşma süreçleriyle başlangıçta eşit koşullarda hayatını idame ettirmek için israf etmeden giriştiği üretim faaliyetine yabancılaşması, Marks'ın yabancılaşma kuramının nihai ayağını temsil etmektedir. Zira başlangıçta hayatını idame ettirmesini sağlayacak olan ürünleri, sahip olduğu üretim araçlarıyla sağlayan insan, kapitalist dönemde sermayenin onu kendisine muhtaç bırakması ve -yapısal şiddet uygulayarak- onu kar için

üretime zorlamasıyla üretir hale gelmiştir (Ollman, 2012). Ancak belirtmek gerekir ki Marks'ın yabancılaşma kuramı kapitalist toplumdaki insanı tasvir etmek için geliştirilmiştir. Dolayısıyla Marks nezdinde tüm zamanlara hâkim bir insan tasvirinden bahsetmek mümkün değildir ve komünist toplum inşa edilebilirse insan da türsel varlığının özüne dönüş yaparak yabancılaşmış bir birey olmaktan kurtulacaktır.

4. Sonuç

Karl Marks'ın düşünceleri, eserleri ve teorisi ya da daha genel anlamda Marksizm, Uluslararası İlişkiler'de uzun yıllar göz ardı edilmiştir. Disiplinin teorik formülasyonunun Anglo-Sakson merkezli olması ve yine bununla ilintili olarak Soğuk Savaş döneminin genel atmosferi, Marks'ın ve Marksizm'in görmezden gelinmesinin en önemli sebeplerdendir. Marksizm'in tali bir alan olarak görülen ekonomi odaklı bir teori olduğu; güç, güvenlik ve savaş gibi neorealistlerin "yüksek politika" alanı olarak gördükleri temel meselelere eğilmediği varsayımı; iktisadi meselelerin ulusal çapta ele alınması gerektiğine yönelik yaygın kanı; Uluslararası İlişkiler'de özellikle davranışsalcılığın etkisini artırmasıyla hakim hale gelen ve ahistorik analiz yapma iddiasında bulunarak Marks'ın yöntem anlayışında kilit öneme sahip tarihselliği dışlayan pozitivist yöntem anlayışı, Marks'ın dikkate alınmamasının diğer nedenlerindedir. Ancak Uluslararası İlişkiler'in Marks'ı uzun yıllar görmezden gelme konusundaki "başarısı", disiplinin açıklama ve anlama kabiliyetinin gelişmesine engel olmuş (Maclean, 1998: 295); ontoloji, epistemoloji ve metodoloji konusundaki tartışmalar Marks'ın yaklaşımlarından mahrum kalmıştır.

1970'lerle birlikte Marks'ın düşünceleri disiplinde daha fazla hissedilir hale gelmiştir. Marksizm'in, iktisadi olanla politik olanı, ulusal olan uluslararası olanı birbirine bağlayan bütüncül yaklaşımının, tarihsel olarak evrilen yapı ve pratikler hakkında –ve dolayısıyla uluslararası ilişkilerin sosyal üretimi hakkında- söyleyecek çok şeyinin olduğu anlaşılmıştır (Rupert, 2007: 35). Günümüzde halen mitlerle (Westphalia vb.) ayakta durduğu iddia edilen devletçi bir ontolojiye ve değişimi dışlayan statükocu bir yapıya sahip olmakla itham edilen disiplin, Marks'ın kapsamlı görüşlerinden faydalanmaya başlamıştır. Marks ve Marksizm, yalnızca "bağımlılık teorileri", "emperyalizm teorileri" ya da "dünya sistemleri teorisi" gibi az gelişmişlik sorunuyla ilgilenen teoriler bağlamında etkili olmakla kalmamış, disiplinde son yıllarda ağırlığını artıran eleştirel ve postmodern teorilere de ilham kaynağı olmuştur. Linklater'ın da belirttiği gibi Uluslararası İlişkiler'de eleştirel teorilerin yükselişi, Marksizm'in artan öneminin tecellisidir (Linklater, 1990: 4). Postyapısalcılık, postkolonyalizm, feminizm ve

yeşil teori gibi son dönem yaklaşımların Marks'tan ve Marksizm'den az ya da çok beslendikleri bugün artık genel kabul gören bir gerçektir.

1970'lerden günümüze Marks ve Marksizm, Uluslararası İlişkiler'de artık daha yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Dolayısıyla tanımazlık sorunu büyük oranda aşılmıştır. Ancak bu durum, Marksizm'in disiplinde hak ettiği yeri elde ettiği anlamına gelmemektedir. Marks ve Marksizm, halen Uluslararası İlişkiler'in periferisinde yer almaktadır. Disiplinde hakim olan "Amerikan Hegemonyası" (Smith, 2002), önde gelen uluslararası dergiler ve ders kitaplarında kendisini göstermekte, Marksizm ile ilgili yayınlar, "ideolojik" ve "değer yüklü" oldukları gerekçesiyle (Smith, 2000: 379) pozitivizmin süzgecinden geçememekte ve oransal olarak çok az yer işgal etmektedirler. Bu engeli kırabilmek ise Marks'ın teorisinin ve kavramlarının anlaşılmasıyla mümkün olabilecektir. Marks'a ve kavramlarına yönelik aceleci ve genellemeci yargılar, Marksizm'in disipline yapabileceği potansiyel katkıları engellemektedir. Söz konusu kavramların anlaşılması hem Marks'a yönelik önyargıların kırılması hem de Marksizm'in Uluslararası İlişkiler'de daha sağlıklı bir zeminde değerlendirilmesinin önünü açacaktır.

Uluslararası İlişkiler'de Marks'ın anlaşılmazlığının aşılabilmesi, onun kavramlarının anlaşılmasında karşılaşılan birtakım yapısal zorlukların aşılmasına bağlıdır. İlk olarak Marks'ın çalışmalarının tümüne yön veren yöntemi kavranmadan Marks'ın çalışmalarından hareketle Uluslararası İlişkiler'e dair çıkarımlarda bulunmak mümkün değildir. Zira örneğin Marks hem yöntemi hem de ele aldığı kapitalist sistemin değişimi sürekli hale getiren yapısı hasebiyle uğrak, belirlenim, soyutlama, geçiş halinde sınıflar, kendinde sınıf, kendi için sınıf, sınıf bilinci gibi kavramları oldukça dikkatli kullanan bir düşünürdür. Sıralanan tüm bu kavramlar sayesinde Marks değerlendirmelerini güncel tutabilmekte ve ele aldığı fenomenleri bir oldubittiden ziyade süreçsel olarak açıklayabilmektedir. Dolayısıyla örneğin Marks'ın işçi, köylü burjuvazi üçlüsünü ve onların niteliklerini andırır şekilde merkez-çevre-yarı çevre tasnifini yaparak Uluslararası İlişkiler'i açıklamaya çalışmak; merkez ile çevre arasındaki uçurum kapandığında veya merkez kendi içinde bir merkez daha ürettiğinde hem arkaik hale gelmekte hem de Marksizm'in çağdışı bir kuram olarak nitelendirilmesine sebebiyet vermektedir.

İkinci olarak Marksizm'i Uluslararası İlişkiler'in egemen kavramları üzerinden açıklamaya çalışmak, yine disiplinde Marksizm'in anlaşılmasını engellemektedir. Zira Marks disiplinel bölünmeye karşı çıktığı için temel sorunsalı, Uluslararası İlişkiler'in örneğin savaş, güvenlik, çatışma ve insan doğası gibi fenomenleri olmamıştır. Dolayısıyla Marks'ın eserlerinden bahse konu kavramlara dair yaklaşımlar çıkarsamaya çalışmak Marksizm'in temel

sorunsalının ve yönteminin anlaşılmasını engelleyebilir. Bu çerçevede örneğin çatışma, Marks'ın anlatısına içkin bir fenomen olmaktan ziyade sınıfsal ayrımın varlığına bağlı bir olgudur. Yine Uluslararası İlişkiler'de örneğin realizm gibi ana teorilerin yoğunlaştıkları insan doğası meselesi, Marks'ta karşılığını yalnızca kapitalist düzende insan doğası tasviri şeklinde bulmaktadır. Dolayısıyla evvel-ezel bir insan doğası tasviri Marks nezdinde bulunmamaktadır denilebilir. Üçüncü olarak Marks kapitalizmi tarihi-sosyal bir formasyon olarak ele almışken yalnızca küresel iktisadi işleyişe dair analizlerde Marks'a başvurmak disiplin nezdinde Marks'ın eksik anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktada tarihsel materyalizmin, diyalektiğin ve eleştirel bakışın disipline hâkim kılınması, Marks'ın daha doğru bir temsilini beraberinde getirebilecektir.

Marks'ın Uluslararası İlişkiler'deki durumu Derrida'nın haykırışını akıllara getirir:

“Marksizm'in pratikte ve teoride kaybolmaya yüz tuttuğu günümüzde daha fazla mazeret üretemeyiz... Marks'ı okumamak ve tartışmamak hatasına düşemeyiz. Marks'sız olmaz. Marks'sız bir gelecek olmaz. Marks'ın hatırası ve mirası olmadan hiç olmaz. (Derrida, 1994: 14)”

Marks'ın Uluslararası İlişkiler'den dışlanması ve marjinalize edilmesi, disiplin için bir kayıp olacaktır. Marksizmin genç bir disiplin olan Uluslararası İlişkilerin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sorunlarına farklı bakış açıları, çözümler ve öneriler ile muhtelif katkılar sunabileceği açıktır. Söz konusu katkılar, eskiye göre daha fazla dikkate alınmasına ve tartışılmasına rağmen, Marks'ı disiplinde daha görünür kılmaya engel çeşitli direnç noktaları bulunmaktadır. Bu direnç noktaları ise Marks'ın, onun kavramlarının ve teorisinin daha gerçekçi bir düzlemde anlaşılmasıyla mümkündür. Bahse konu teori ve kavramların anlaşılması, teorisyenlerin ve genel anlamda disiplinin onlardan maksimum verimi almasını sağlayacak ve bu sayede uluslararası ilişkiler fenomeninin anlaşılmasına ve değişimine yönelik yeni çözümler üretebilecektir. Düşünceleriyle hem düne hem bugüne, hem de yarına dair önemli tespit ve öngörülerde bulunmuş olan Marks'ın görmezden gelinmesi, dikkate alınmaması ya da anlaşılmasının, disiplin için maliyetli olacaktır.

Kaynakça

ARIFFIN, Yohan (1996), “The Return of Marx in International Relations Theory”, *Economy and Society*, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 127-134.

ARON, Raymond (1973), *Sınıf Mücadelesi*, çev. Erol Güngör, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ARTHUR, Christopher J. (2004), *The New Dialectic and Marx's Capital*, Brill Publishing, Boston.

- ATILGAN, Gökhan (2001), “Marx’ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanacağı”, *Praksis*, Sayı: 4, ss. 11-34.
- BACIK, Gökhan (2007), *Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- BAILEY, Chris (1987), “Theory of Permanent Revolution and Post-War Stalinism a Critique of Tim Wohlforth’s Theory of Structural Assimilation”, League (Ed.), *Permanent Revolution and Post-War Stalinism: Two Counterposed Views On The Russian Question*, Socialist Voice Publishing, New York, ss. 4-35.
- BEAUD, Michel (2015), *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*, çev. Fikret Başkaya, Yordam Kitap, İstanbul.
- BİLGİ, Alaattin (2005), *Kapital Okuma Kılavuzu*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- BLUM, William (2013), *Emperyalizmin En Ölümcül Silahı Demokrasi Yalanı*, çev. Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul.
- BOSTANOĞLU, Burcu (2008), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- BOTTOMORE Tom (2005), *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BROSIUS, Bernhard (2008), *Tarihin Yapıları: Tarihsel Materyalizme Giriş*, Çev. Nejat Ağırsanlı, Yordam Kitap, İstanbul.
- BROWN, Chris ve AINLEY, Kirsten (2013), *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, çev. Mehtap Gün Ayrıl, Sümer Kitabevi, İstanbul.
- BUECKER, Regina (2003), “Karl Marx’s Conception of International Relations”, *Glendon Journal of International Studies*, Cilt: 3, ss. 49-58.
- BUKHARIN, Nikolai I. (1972), *Imperialism and World Economy*, Martin Lawrence Limited, Londra.
- BULL, Hedley (1966), "International Theory: A Case For a Classical Approach", *World Politics*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 361-377.
- BURAWOY, Michael (2000), “Marxism After Communism”, *Theory and Society*, Cilt: 29, ss. 151-174.
- BURCHILL, Scott; LINKLATER, Andrew; DEVETAK Richard; DONNELLY, Jack; PATERSON, Matthew; REUS-SMIT Christian ve TRUE, Jacqui (2005), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, New York.
- CARVALHO, Benjamin; LEIRA, Halvard ve HOBSON, John M. (2011), “The Big Bangs of IR: The Myths That Your Teachers Still Tell You About 1648 and 1919”, *Millennium Journal of International Studies*, Cilt: 39, Sayı: 3, ss. 735-758.
- CORRIGAN, Philip; RAMSAY, Harvie ve SAYER, Derek (2001), “Üretim İlişkisi Olarak Devlet”, *Praksis*, Sayı: 3, ss. 203-227.
- ÇALIŞ, Şaban ve ÖZLÜK, Erdem (2007), “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 18, ss. 225-243.
- ÇELİK, Nur Betül (2011), “Marx’ın Ontolojisi ve Siyasal Öznellik Sorunu”, *Doğu Batı*, Cilt: 14, Sayı: 55, ss. 11-32.
- DEMİR, Gökhan ve ÖZTOĞAY, Dünya Ahtem (2011), “Hegel ve Marx’ta Sivil Toplum”, *Doğu Batı*, Cilt: 14, Sayı: 55, ss. 111-138.
- DERRIDA, Jacques (1994), *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*, çev. Peggy Kamuf, Routledge, New York.
- DEUTSCHER, Isaac (2003), *The Prophet Outcast: Trotsky 1929-1940*, Verso, New York.

- DOĞAN, İrfan (2007), “Karl Marx, İnsan, Toplum ve İletişim”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı: 25, ss. 199-228.
- DUMENIL, Gerard; LÖWY, Michael ve RENAULT, Emmanuel (2012), Marksizmin 100 Kavramı, çev. Gözde Orhan, Yordam Kitap, İstanbul.
- DWORKIN, Dennis (2012), Sınıf Mücadeleleri, çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ENGELS, Friedrich (2010), Anti-Dühring, çev. Kenan Somer, Sol yayınları, Ankara.
- ENGELS, Friedrich (2014), Doğanın Diyalektiği, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara.
- ENGELS, Friedrich (2011), Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- ENGELS, Friedrich (2012), Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, Çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara.
- ENGERMAN, David (2010), “Ideology and the Origins of The Cold War 1917-1962”, LEFFLER, Melvyn P. ve WESTAD, Odd Arne (Ed.), The Cambridge History of The Cold War, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 20-43.
- EROĞUL, Cem (2014), Devlet Nedir?, Yordam Kitap, İstanbul.
- EROĞUL, Cem (1966), “Diyalektiğe Giriş”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 3, ss. 282-301.
- FAULKNER, Neil (2014), Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberalere, çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- FEENBERG, Andrew (1986), Lukacs, Marx and The Sources of Critical Theory, Oxford University Press, Oxford.
- FEUERBACH, Ludwig (1881), The Essence of Christianity, çev. Marian Evans, Ludgate Hill, London.
- FOLEY, Duncan K. (2000), “Recent Developments in the Labor Theory of Value”, Review of Radical Political Economies, Cilt: 32, Sayı: 1, ss. 1-28.
- GADDIS, John Lewis (2008), Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek, çev. Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GIDDENS, Anthony (2014), Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori, çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GURIAN, Waldemar (1950), “From Lenin to Stalin”, The Review of Politics, Cilt: 12, Sayı: 3, ss. 379-388.
- HARMAN, Chris (2013), Halkların Dünya Tarihi: Taş Devri’nden Yeni Binyıla, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, İstanbul.
- HARTUNG, Frank E. (2013), “Pozitivizmin Sosyolojisi”, Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi 3: Pozitivizm, çev. Taylan Şahbaz, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- HARVEY, David (2010), “160 Yıl Sonra Komünist Manifesto”, MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (Ed.), Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar, çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen ve Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, ss. 239-259.
- HILFERDING, Rudolf (1981), Finance Capital: A Study of The Latest Phase of Capitalist Development, çev. Morris Watnick ve Sam Gordon, Routledge, Londra.
- HOBDEN, Steve ve JONES, Richard Wyn (1999), “Marxist Theories of International Relations”, BAYLIS, John ve SMITH Steve (Ed.), The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations, Oxford University Press, Oxford, ss. 130-148.
- HOBBSBAWN, Eric (2012), Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılikler Çağı, çev. Yavuz Alogan, Everest Yayınları, İstanbul.

HOFFMAN, Stanley (1977), "An American Social Science: International Relations", Daedalus, Cilt: 106, Sayı: 3, ss. 41-60.

HONNETH, Axel, The Pathologies of Individual Freedom: Hegel's Social Theory, çev. Ladislaus Löb, Princeton University Press, Princeton.

HÜLAGÜ, Funda (2014), "Marksizm ve Eleştirel Teoriler", BALTA, Evren (Ed.), Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 175-203.

HYPOLITE, Jean (1973), Studies on Marx and Hegel, Harper Torchbooks, New York.

İPEK, Volkan ve OYMAN, Çağlar (2014), "Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler", GÖZEN Ramazan (Ed.), Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 405-443.

JAY, Martin (1986), Marxism and Totality: The Adventures of a Concept From Lukacs to Habermas, University of California Press, Los Angeles.

KAPLAN, Morton (1966), "The New Great Debate: Traditionalism vs Science in International Relations", World Politics, Cilt: 18, Sayı: 1, ss. 1-20.

KARTAL, Zeki (2015), "Marxist Toplumsal Gelişme Aşamaları ile Rostow'un Gelişme Aşamaları Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 2, ss. 231-244.

KAUDER, Emil (1968), "The Intellectual Sources of Karl Marx", International Review for Social Sciences, Cilt: 21, Sayı: 2, ss. 269-288.

KHALIL, Elias L. (1992), "Marx's Understanding of The Essence of Capitalism", History of Economics Review, Sayı: 32, ss. 19-32.

KHAN, Sajjad Ali (2009), "The Fall of Soviet Union: The Fall of a State or The Fall of an Ideology", Journal of Political Studies, Cilt: 15, ss. 81-99.

KOSIK, Karel (2015), Somutun Diyalektiği İnsan ve Dünya Sorunları Üzerine Bir inceleme, çev. Ezgi Kaya, Yordam Kitap, İstanbul.

KURKI, Milja ve WIGHT, Colin (2007), "International Relations and Social Sciences", DUNNE, Tim; KURKI, Milja ve SMITH, Steve(ed.), International Relations Theories: Discipline and Diversity, Oxford University Press, İstanbul, ss. 14-36.

LENIN, Vladimir I. (2009), Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul.

LENIN, Vladimir I. (2006), Marx, Engels ve Marksizm, çev. Vahap Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara.

LENIN, Vladimir I. (2013), Karl Marx ve Marksizm Üzerine, çev. Mazlum Beyhan, Sol Yayınları, Ankara.

LEWIS, John (1944), Marxism and Modern Idealism, Lawrence&Wishart Ltd., Londra.

LEYS, Colin (1977), "Underdevelopment and Dependency: Critical Notes", Journal of Contemporary Asia, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 92-107.

LINDEN, Marcel van der (2007), Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917, çev. Jurriaan Bendien, Brill Publishing, Boston.

LINKLATER, Andrew (1990), Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations, St. Martin's Press, New York.

LITTLE, Richard (1980), "The Evolution of International Relations as a Social Science", KENT, Randolph ve NEILSSON, Gunnar (Ed.), The Study and Teaching of International Relations, Francis Pinter, Londra.

LUXEMBURG, Rosa (2004), Sermaye Birikimi, çev. Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul.

MACLEAN, John (1988), "Marxism and International Relations: A Strange Case of Mutual Neglect", *Millenium Journal of International Relations*, Cilt: 17, Sayı: 2, ss. 295-319.

MALO, Egni (2015), "What Should Marxism Propose to International Relations?", *Academicus International Scientific Journal*, Sayı: 10, ss. 131-169.

MARX, Karl (1998a), *Artı Değer Teorileri Birinci Kitap*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (1998b), *Artı Değer Teorileri İkinci Kitap*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (2011a), *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (2011b), *Ekonomi Politüğın Eleştirine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (2012a), *Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (2012b), *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (2013), *Louis Bonaparte'nın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARX, Karl (2014), *Kapital I, Cilt*, çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul.

MARX, Karl (2015a), *1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl (2015b), *Kapital III*, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, Yordam Kitap, İstanbul.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2009), *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2010), *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen ve Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2015a), *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2015b), *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich (2016), *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara.

MILIOS, John; DIMOULIS, Dimitri ve ECONOMAKIS, George (2002), *Karl Marx and The Classics: An Essay on Value, Crisis and The Capitalist Mode of Production*, Ashgate, Hampshire.

NARSKI, I. S. (2013), "Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi 3: Pozitivizm*, Çev. Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

OLLMAN, Bertell (2011a), *Diyalektik Soruşturmalar*, çev. Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, İstanbul.

OLLMAN, Bertell (2011b), *Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş*, çev. Ayşegül Kars, Yordam Kitap, İstanbul.

OLLMAN, Bertell (2012), *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, Yordam Kitap, İstanbul.

OLLMAN, Bertell (2015), *Diyalektiğın Dansı: Marx'ın Yönteminde Adımlar*, Çev. Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, İstanbul.

ÖNGEN, Tülin (2002), "Marx ve Sınıf", *Praksis*, Sayı 8, ss. 9-28.

ÖNGEN Tülin (1994), "Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 3, ss. 303-349.

ÖZLÜK, Erdem (2009), "Gelenekselcilik Davranışsalılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 3, ss. 197-220.

- POLITZER, Georges (2010), *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara.
- POPPER, Karl R. (1940), "What is Dialectic?", *Mind New Series*, Cilt: 49, Sayı: 196, ss. 403-426.
- PROUDHON, Pierre-Joseph (2012), *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, Kaos Yayınları, İstanbul.
- RAMIREZ, Lydia (2014), "World Revolution vs. Socialism in One Country", *Athene Noctua: Undergraduate Philosophy Journal*, Sayı: 2, ss. 1-4.
- RUPERT, Mark (2007), "Marxism", GRIFFITHS, Martin (Ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Routledge, Oxon, ss. 35-47.
- SAAD-FIHO, Alfredo (2002), *The Value of Marx: Political Economy for Contemporary Capitalism*, Routledge, Londra.
- SARKAR, Saral (2014), *The Crises of Capitalism: A Different Study of Political Economy*, çev. Graciela Calderon, Counterprint, California.
- SCHUTRUMPF, Jörn (2008), *Rosa Luxemburg ya da: Özgürlüğün Bedeli*, çev. Murat Çakır, Karl Dietz Verlag, Berlin.
- SMITH, Steve (1985), *International Relations: British and American Perspectives*, Blackwell, Oxford.
- SMITH, Steve (2000), "The Discipline of International Relations: Still an American Social Science?", *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 374-402.
- SMITH, Steve (2002), "The United States and the Discipline of International Relations: Hegemonic Country, Hegemonic Discipline", *International Studies Review*, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 67-85.
- SOYKAN, Ömer Naci (1999), "Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi: Betimleyici Eleştirel Bir Giriş", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 1, ss. 271-289.
- ŞENALP, Mehmet Gürsan ve ŞENALP, Örsan (2012), "Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu", *Praksis*, Sayı: 19, ss. 191-240.
- TABB, William K. (2010), "Marxism, Crisis Theory and The Crisis of The Early 21st Century", *Science&Society*, Cilt: 74, Sayı: 3, ss. 305-323.
- TAGGART, John Mc ve TAGGART, Ellis Mc (1999), *Studies in The Hegelian Dialectic*, BatocheBooks, Kitchener.
- TESCHKE, Benno (2003), *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso, New York.
- THALHEIMER, August (2013), *Diyalektik Materyalizme Giriş*, çev. Sevinç Altınçekiç, Yordam Kitap, İstanbul.
- TONAK, E. Ahmet (2012a), "Kapital’de Anlatılan", SATLIGAN, Nail; SAVRAN, Sungur ve TONAK, E. Ahmet (Ed.), *Kapital’in İzinde*, Yordam Kitap, İstanbul, ss. 47-51.
- TONAK, E. Ahmet (2012b), "Kapital’in Planı ve Kapitalist Devlet Üzerine Bir Not", SATLIGAN, Nail; SAVRAN, Sungur ve TONAK, E. Ahmet (Ed.), *Kapital’in İzinde*, Yordam Kitap, İstanbul, ss. 41-47.
- VOUROS, Dimitri (2014), "Hegel, Totality and Abstract Universality in the Philosophy of Theodor Adorno", *Parrhesia*, Sayı: 21, ss. 174-186.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2003), "Dünya Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri", FRANK, Andre Gunder ve GILLS, Barry K.(Ed.), *Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?*, çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, ss. 527-535.
- WALLERSTEIN, Immanuel (2013), *Sosyal Bilimleri Düşünmek*, çev. Özgür Çiçek ve Taylan Doğan, Bgst Yayınları, İstanbul.

WOOD, Ellen Meiksins (2014), Sermaye İmparatorluğu, çev. Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul.

YALVAÇ, Faruk (2012), “Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 10, Sayı: 38, ss. 3-28.

YALVAÇ, Faruk (2012), “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik”, ARI, Tayyar (Ed.), Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler I, MKM Yayıncılık, İstanbul, ss. 1-39.

YORK, Richard ve CLARK, Brett (2006), “Marxism, Positivism and Scientific Sociology: Social Gravity and Historicity”, The Sociological Quarterly, Cilt: 47, Sayı: 3, ss. 425-450.